

Финансиран от Програма „Правосъдие“ на Европейския съюз

Asociația
PRO REFUGIU.org

CSD
CENTER FOR
THE STUDY OF
DEMOCRACY

Асоциация
Зупто
21-55 12
ДЕ МЕСИРА

CENTRE FOR
EUROPEAN
CONSTITUTIONAL
LAW
TRANSNATIONAL AND DOMESTIC PRACTICE FORUM

CILD

Italian Coalition
for Civil Liberties and Rights

trabe
think form

РЪКОВОДСТВО ОТНОСНО ФИНАНСОВАТА КОМПЕНСАЦИЯ ПО ДЕЛА, ЗАСЯГАЩИ ЖЕНИ, ПОСТРАДАЛИ ОТ ПРЕСТЪПЛЕНИЕ

АВТОРИ

- **Силвия Бербек**, президент, Асоциация „Pro Refugiu“, адвокат, Адвокатска колегия – Букурещ, Румъния
- **Габриел Диаконо**, психиатър, психо-травматолог, медицински директор на „MindCare“, Център за високи постижения в областта на психиатрията и психотерапията, Букурещ, Румъния
- **Миряна Илчева**, старши анализатор, Правна програма, Център за изследване на демокрацията, България
- **д-р Мария Мусмути**, изпълнителен директор, Център за европейско конституционно право, Фондация „Themistokles and Dimitris Tsatsos“, член на Адвокатска колегия – Атина, Гърция
- **Джорджа Палайого**, адвокат, Адвокатска колегия – Атина, Гърция
- **Айкатерини Пурнара**, адвокат, Адвокатска колегия – Атина, Гърция
- **Фламиния Делле Чезе**, референт по правни и политически въпроси, Италианска коалиция за граждански свободи и права, Италия
- **Марта Мартинез Сиера**, адвокат, експерт по насилие срещу жени, Trabe Iniciativas para la Economía Social y Solidaria, Испания
- **Итшасо Сасияни Вилануева**, психолог, експерт по насилие срещу жени, Trabe Iniciativas para la Economía Social y Solidaria, Испания
- **Ана Гарсия Бербейто**, социален работник, експерт по насилие срещу жени, Trabe Iniciativas para la Economía Social y Solidaria, Испания
- **Сара Сааведра Гаррито**, адвокат и мениджър проекти, Trabe Iniciativas para la Economía Social y Solidaria, Испания.
- **Алида Фомбона Алварез**, психолог, експерт по насилие срещу жени, Trabe Iniciativas para la Economía Social y Solidaria, Испания, и член на Групата експерти по действие срещу насилието срещу жени и домашното насилие (GREVIO).

Настоящата публикация е издадена с финансовата подкрепа на Програма „Правосъдие“ на Европейския съюз. Съдържанието на настоящата публикация е изключителна отговорност на авторите и в никакъв случай не би следвало да се разглежда като отразяващо гледната точка на Европейската комисия.

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	1
ГЛАВА 1 ЕВРОПЕЙСКА ПРАВНА РАМКА	3
ГЛАВА 2 НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РАМКА	6
2.1. РУМЪНИЯ	6
2.2. БЪЛГАРИЯ	9
2.3. ГЪРЦИЯ	11
2.4. ИТАЛИЯ	12
2.5. ИСПАНИЯ	15
ГЛАВА 3 ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА НА ИМУЩЕСТВЕНИ И НЕИМУЩЕСТВЕНИ ВРЕДИ	18
3.1. ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНА ВРЪЗКА МЕЖДУ ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО И ВРЕДИТЕ.....	18
3.2. ПРИНЦИП НА СПРАВЕДЛИВОСТТА ПРИ ОЦЕНЯВАНЕ НА ВРЕДИТЕ	19
3.3. СОЦИО-ПРОФЕСИОНАЛЕН КОНТЕКСТ НА ЖЕРТВАТА	21
3.4. ОТНОШЕНИЯ ПОСТРАДАЛ-ИЗВЪРШИТЕЛ	23
3.5. НЕГАТИВНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ СПОСОБНОСТТА ЗА УПРАЖНЯВАНЕ НА ТРУД	26
3.6. БОЛНИЧНИ И ДРУГИ МЕДИЦИНСКИ РАЗХОДИ	27
3.7. ПОСЛЕДСТВИЯ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО ЗА ДРУГИ ЧЛЕНОВЕ НА СЕМЕЙСТВОТО	30
3.8. ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНИ ФАКТОРИ.....	32
ГЛАВА 4 ДОКАЗАТЕЛСТВА ПО ДЕЛА ЗА ФИНАНСОВА КОМПЕНСАЦИЯ	35
4.1. СЪДЕБНОМЕДИЦИНСКИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЗА ОЦЕНКА НА ТЕЛЕСНА ПОВРЕДА	35
4.2. ПСИХОЛОГИЧНИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЗА ОЦЕНКА НА ПСИХИЧНО СТРАДАНИЕ	39
4.3. ПОКАЗАНИЯ НА СВИДЕТЕЛИ И ДРУГИ ЧЛЕНОВЕ НА СЕМЕЙСТВОТО	44
4.4. ЕКСПЕРТИЗИ ОТ ВЕЩИ ЛИЦА	46

ВЪВЕДЕНИЕ

Директивата на ЕС от 2012 г.¹ представлява значим крайъгълен камък в определянето на минимални задължителни практики. Но дори и държавите – членки на ЕС да транспонират нейните разпоредби в своето национално законодателство, необходими са още много действия за гарантиране по-добра защита на правата на пострадалите от престъпления, включващо и достъп до справедлива финансова компенсация.

Значителен процент от всички пострадали от престъпления са жени. Насилието срещу жените е широко разпространен проблем и в Европейския съюз и е необходимо да се направи повече, за да се защитят те, включително да им се предостави по-добър достъп до системата за наказателно правосъдие.

На практика все още са налице редица предизвикателства пред пострадалите от престъпления жени, когато подават молби за финансова компенсация, като например: липса на изчерпателна информация относно финансовата компенсация, затруднения при получаване на компенсация от извършителя, скъпи процесуални действия, ограничаващи срокове, недостатъчен достъп до правна помощ.

Ползите, присъщи на финансовата компенсация са както от практически, така и от символичен характер. Първостепенна цел на схемите за компенсация е да се облекчи финансовата тежест на престъплението върху пострадалата, например медицински разноси или загуба на доход. Докато някои пострадали са на мнение, че никакви пари не могат да ги компенсират за преживяното, важно е да се подчертае, че парите представляват символ или стойност и значение, и са необходими, за да се демонстрира грижата на обществото към онези, които са пострадали от престъпление. Друг силен аспект на компенсацията е нейният потенциал да се вдъхне увереност и сила у жертвата. В най-добрия случай процесът на компенсиране може да спомогне жертвата да си върне контрола и да преодолее преживяната травма. Наред с тези ползи от компенсацията за всички жертви на престъпления, възможно е да има и специфични ползи – например в случая на жена, жертва на домашно насилие, когато присъждането на финансова компенсация може всъщност да даде възможност да прекъсне взаимоотношението, белязано от насилие.

Важно е да се подчертае, че съдът е длъжен винаги да намери правилния баланс между вредите и финансовата компенсация, която може да се присъди на жертвата. Много често е невъзможно да се даде количествено изражение на понесените вреди с математически средства, но при анализ на пълния набор от индикатори и доказателства е възможно да се присъди определена сума, която да се разглежда като „справедливо удовлетворяване“.

При един всеобхватен анализ на юриспруденцията е възможно да се установят чести случаи на различна преценка на фактическата обстановка и представените

¹ Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, публикувана на <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012L0029>.

доказателства от страна на съдиите при определени дела. Понякога съдиите са на различни мнения (тези от първа и тези от въззивна инстанция) по начина на оценка на вредите и на сумата на компенсацията, която трябва да бъде присъдена на жертвата.

Важно е финансова компенсация да се предоставя след оценка на страданието с научно обосновани данни и след индивидуално тълкуване на тези данни за всеки отделен случай, като се вземат предвид възрастта, пола, личностните черти, продължителността и интензитета на физическата или психическа вреда. Размерът на финансовата компенсация в действителност трябва да представлява конкретна възможност за преодоляване на страданието.

Настоящата публикация е предназначена за съдии и прокурори, занимаващи се с наказателни дела, предмет на които е предоставяне на финансова компенсация на жени, жертви на насилие. Публикацията засяга теми като европейската и национална правна рамка относно финансовата компенсация по отношение индикаторите и доказателствата за оценка на вредите от материално и нематериално естество, които са претърпели жените, жертви на престъпление.

Публикацията е разработена в рамките на проекта „JUSTICE FOR WOMEN – към по-ефективна защита на правата и достъп до правосъдие за жертви на престъпления“, изпълняван с финансовата подкрепа на Програма „Правосъдие“ на Европейския съюз. Проектът се координира от Асоциация Pro Refugi, Румъния, в партньорство с Центъра за изследване на демокрацията, България, Асоциация „Деметра“, България, Центъра за европейско конституционно право, Гърция, Италианската коалиция за граждански свободи и права, Асоциация Trabe Inicativas para la Economia Social y Solidaria, Испания.

ГЛАВА 1

ЕВРОПЕЙСКА ПРАВНА РАМКА

Европейският съюз е приел различни законодателни актове, които улесняват жертвите на престъпления в достъпа им до компенсация.

Първата мярка за защита правата на жертвите, приета на ниво Европейски съюз, е Рамковото решение на Съвета от 15 март 2001 г. относно правното положение в наказателното производство на жертвите от престъпления.² Решението предвижда разпоредби, които гарантират на жертвите право да бъдат изслушвани, възможност да участват в производството, закрила и компенсация. То изисква от всяка държава членка да обезпечи правото на жертвите да получат решение за компенсация в разумни срокове в рамките на наказателния процес.³ Освен това от изисква от държавите членки да предприемат подходящи мерки за насърчаване на извършителя да предостави адекватна компенсация на жертвите.

Впоследствие бе приета Директива 2004/80/ЕО относно обезщетението на жертвите на престъпления, с която се дава възможност на лицата, пострадали от престъпления да подадат молба за финансова компенсация, независимо от това къде в Европейския съюз е извършено престъплението.⁴ Целта на Директива 2004/80/ЕО е да се преодолеят затрудненията на жертвите при получаване на адекватна компенсация, които представляват проблем или поради това, че извършителят не разполага с необходимите финансови средства, или че не е било възможно извършителят да бъде установен или осъден.

Директивата изисква от всички държави членки да разработят компенсационна схема за жертвите на умишлени престъпления, включващи насилие, извършени на територията на съответната държава, която да гарантира справедлива и подходяща компенсация на жертвите. Влязла в сила на 26 август 2004 г., Директивата задължава всички държави членки да разработят националните си схеми за справедлива и подходяща компенсация в срок до 1 юли 2005 г.

И докато организацията и действието на подобни схеми е оставено на усмотрението на всяка държава от ЕС, Директивата предвижда и система на сътрудничество между националните власти за улесняване достъпа до компенсация на жертвите на територията на целия Европейски съюз. Съгласно тази система на сътрудничество жертвите на престъпления, извършени в държава членка, различна от

² Официален журнал на Европейския съюз, Рамково решение на Съвета от 15 март 2001 г. относно правното положение на жертвите от престъпления в наказателното производство, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0220&from=EN>.

³ Официален журнал на Европейския съюз, Рамково решение на Съвета от 15 март 2001 г. относно правното положение на жертвите от престъпления в наказателното производство, член 9, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32001F0220&from=EN>.

⁴ Официален журнал на Европейския съюз, Директива на Съвета 2004/80/ЕО от 29 април 2004 относно компенсациите за жертви на престъпление, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0080&from=EN>.

държавата на обичайното им местопребиваване, могат да подадат молба за финансова компенсация съгласно следната процедура:

- Жертвите могат да се обърнат към орган в държавата по местоживеене (т.е. орган за помощ) за информация как да подадат молба за компенсация.
- Органът за помощ изпраща молбата директно до националния орган на държавата – членка на ЕС, в която е извършено престъплението (т.е. орган, вземащ решение), който е отговорен за оценка на молбата и изплащане на компенсацията.
- Цялата комуникация относно молбата за компенсация следва да бъде водена на езика на вземащата решение държава. За улесняване на процеса, Европейската комисия е разработила типови формуляри за изпращане на молби и решения относно компенсацията на жертвите.⁵
- Система от централни точки за контакт във всяка държава – членка на ЕС, създадена по силата на Директивата, улеснява сътрудничеството в трансграничните ситуации.

През 2012 г. ЕС предприе друга важна крачка за гарантиране правата на жертвите на престъпление с приемането на Директива 2012/29/ЕС, установяваща минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертви на престъпление, с която бе заменено Рамковото решение на Съвета от 2001г.⁶

Тази Директива, влязла в сила през ноември 2015 г., понастоящем представлява крайъгълен камък на политиката на ЕС относно правата на жертвите.

По отношение на компенсацията, тя изисква от държавите членки да гарантират на жертвите да бъде предоставяна информация относно различни въпроси, включително как и при какви условия могат да получат достъп до компенсация, и това да става при първия им контакт с компетентния орган.⁷ Най-важното, Директивата предоставя на жертвите правото да получат компенсация от извършителя в разумен срок по време на наказателното производство и предвижда държавите членки да поощряват мерки за насърчаване извършителите да предоставят адекватна компенсация на жертвите.⁸

И съвсем неотдавна, на 4 октомври 2017 година, председателят на Европейската комисия Жан-Клод Юнкер назначи Жоел Милке за негов специален

⁵ Официален журнал на Европейския съюз, Решение на Комисията от 19 април 2006 г. за създаване на типови формуляри за предаване на молби и решения съгласно Директива на Съвета 2004/80/ЕО относно компенсацията на жертви на престъпление, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32006D0337>.

⁶ Официален журнал на Европейския съюз, Директива 2012/29/ЕС на ЕП и Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертви на престъпление, заменяща Рамковото решение на Съвета 2001/220/ЈНА, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>.

⁷ Официален журнал на Европейския съюз, Директива 2012/29/ЕС на ЕП и Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертви на престъпление, заменяща Рамковото решение на Съвета 2001/220/ЈНА, Член 4(е), <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>.

⁸ Официален журнал на Европейския съюз, Директива 2012/29/ЕС на ЕП и Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертви на престъпление, заменяща Рамковото решение на Съвета 2001/220/ЈНА, Член 16, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32012L0029&from=EN>.

съветник относно компенсациите за жертвите на престъпления. Мандатът на специалния съветник включваше изготвяне на доклад как да бъде подобрен достъпът до компенсация за жертвите на престъпления. Той бе публикуван през месец март 2019 г.⁹ Докладът засяга основните проблеми пред жертвите на престъпления понастоящем, когато подават иски за компенсация в Европейския съюз и очертава причините за тези проблеми, като например затруднен достъп до правосъдие или държавна компенсация, свързани с липса на информация, недостатъчна подкрепа и прекалено рестриктивни критерии за допустимост или процедурни пречки. Докладът включва препоръки за подобряване на държавната компенсация (т.е. улесняване достъпа на жертвите посредством задължително спешно и предварително изплащане от държавата, като се приемат изменения в законодателството на ниво ЕС) и схеми за компенсация от извършителя (т.е. предвиждане възможност наказателните съдии да налагат компенсационни мерки под формата на акцесорни обезщетения).

⁹ Европейска комисия, *Засилване правата на жертвите: от компенсации към репарации – За нова стратегия на ЕС относно правата на жертвите 2020-2025*, https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/strengthening_victims_rights_-_from_compensation_to_reparation_rev.pdf.

ГЛАВА 2

НАЦИОНАЛНА ПРАВНА РАМКА

2.1. РУМЪНИЯ

За понесените в резултат на престъпление материални и морални вреди, жертвите имат право на компенсация, която може да бъде получена или чрез завеждане на граждански иск срещу извършителя в рамките или едновременно с наказателното производство, или като получат финансово обезщетение от държавата. Съответните законови разпоредби са залегнали в Наказателно-процесуалния кодекс¹⁰ и в Закон 211/2004 г. за някои мерки за защита на пострадалите от престъпление.¹¹

Образуване на гражданско или наказателно производство – приложимо законодателство членове 19 -26 от НПК.

Гражданският иск може да бъде предявен от жертвите или техните наследници, които представляват ищци спрямо ответника и, ако е приложимо, срещу страната, носеща гражданска отговорност. Ако жертвите са без или с ограничена вменяемост, граждански иск може да бъде заведен от техните законни представители или, ако е приложимо, от прокурора. Гражданското производство може да бъде образувано с писмена или устна молба не по-късно от началото на разпоредителното заседание или съдебното следствие. Ищецът следва да посочи естеството и обхвата на иска, както и причините и доказателствата, на които се основава този иск. Гражданският иск е освободен от съдебни такси.

По отношение на гражданските иски, по закон ответникът, ищецът и страната, носеща гражданска отговорност, могат да сключат споразумение или да постигнат такова чрез медиация. Въз основа на съгласието на страната, носеща гражданската отговорност, ответникът може да приеме всички или част от претенциите на страната по гражданското дело, а съдът определя обезщетение в размер на признатите от него вреди. Гражданското производство остава в компетенциите на наказателния съд при смърт на ищеца в случай че наследниците изявят желание да го продължат в срок от два месеца, считано от датата на смъртта.

Уреждане на граждански иски в граждански съд – приложимо законодателство Наказателно-процесуален кодекс, членове 27-28

- Пострадалата страна или наследниците ѝ не са завели граждански иск в наказателното производство.
- Пострадалата страна и нейните наследници са завели граждански иск при наказателното производство, но съдът не се е произнесъл по гражданския иск и доказателствата по време на наказателното производство могат да бъдат използвани пред граждански съд.

¹⁰ Румънски Наказателно-процесуален кодекс, <https://wolterskluwer.ro/codul-de-procedura-penala/>.

¹¹ Закон № 211/2004 г. за някои мерки за защита на пострадалите от престъпления, <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/52468>.

▪ Пострадалата страна и нейните наследници са завели граждански иск пред наказателния съд, но делото е прекратено.

▪ Ако гражданският иск е заведен от прокурора и ако с оглед на доказателствата стане ясно, че вредата не е била напълно компенсирана, разликата може да се претендира пред граждански съд.

Гражданският съд не е длъжен да се съобразява с оправдателна присъда или прекратяване на наказателното производство по отношение вредите или вината на извършителя на престъпление. От друга страна, окончателната присъда на граждански съд по гражданско дело няма сила *res judicata* пред наказателните съдилища по отношение наличието на престъпно деяние, лицето, което го е извършило, и неговата вина.

Финансова компенсация, отпускана от държавата на жертви на някои престъпления – приложимо законодателство Глава V, Закон № 211/2004 г. за някои мерки за защита на жертви на престъпление

Финансова компенсация може да бъде предоставена при подаване на молба на следните категории жертви ¹²:

▪ Жертви на опит за убийство или предумишлено убийство, жертви с телесни повреди, жертви на престъпление, извършено предумишлено и довело до телесна повреда на жертвата, изнасилване, полов акт с непълнолетно лице и сексуално посегателство, жертви на трафик на хора, жертви на тероризъм, както и жертви на други предумишлени престъпления и престъпления, извършени с насилие, както е посочено в Наказателния кодекс.

▪ Съпруг/а, деца и подопечни на лица, загинали в резултат на горепосочените престъпления.

На тези жертви се предоставя финансова компенсация, ако престъплението е извършено на територията на Румъния и жертвата е: румънски гражданин; чужд гражданин или лице без гражданство, законно пребиваващо в Румъния; гражданин на държава – членка на Европейския съюз, законно пребивавал на територията на Румъния към момента на извършване на престъплението; или чуждестранен гражданин или лице без гражданство, живеещо на територията на държава – членка на ЕС, законно пребивавало на територията на Румъния към момента на извършване на престъплението. В случая на жертви, които не попадат в посочените категории лица, финансова компенсация се предоставя на основание международни споразумения, по които Румъния е страна.

Законът предвижда редица изисквания, които трябва да бъдат изпълнени, за да бъде получена финансова компенсация:

1. Жертвата следва да е съобщила за престъплението на органите на наказателното следствие в срок от 60 дни от датата на престъплението. В случай на съпруг/а, деца, подопечни 60-дневният срок започва да тече от датата, на която на лицето е станало известно за престъплението; когато физически или психически е

¹² Член 21 Глава V Закон № 211/2004 за някои мерки за защита на жертвите на престъпление.

било невъзможно за жертвата да съобщи за престъплението, 60-дневният срок се изчислява от момента, в който това състояние на невъзможност е приключило.

2. Когато извършителят е известен, финансова компенсация може да бъде предоставена на жертвата при условие, че са изпълнени следните условия:

- Жертвата е внесла молба за финансова компенсация в срок от една година, считано:

- от датата на окончателното постановяване от наказателния съд на присъда, независимо дали е осъдителна или оправдателна, на обвиняемия в определени случаи; или присъждане на гражданска компенсация или решение за прекратяване на наказателното производство, в зависимост от случая

- от датата, на която прокурорът е оттеглил обвиненията в някои случаи.

- Жертвата е завела граждански иск в рамките на наказателното производство, с изключение на случаите, когато обвиненията отпаднат на основания, посочени в НПК.

- Извършителят е неплатежоспособен или се укрива.

- Жертвата не е получила пълно обезщетение за щетите от застрахователно дружество.

Когато жертвата не е в състояние да внесе молба за финансова компенсация, едногодишният срок започва да тече от датата на приключване на тази невъзможност.

3. Когато извършителят е неизвестен, жертвата може да подаде молба за финансова компенсация в срок от 3 години от датата на престъплението.

4. Когато жертвата е непълнолетно лице и законният му представител не подаде молба за финансова компенсация в посочените по-горе срокове, тези срокове започват да текат от датата, на която жертвата навърши 18 години.

Видове вреди, за които може да се подаде молба за финансова компенсация от държавата:

- Когато молбата за компенсация е подадена от жертвата: за хоспитализация и други категории медицински разходи на жертвата; загуби в резултат от разрушаване, увреждане или бракуване на активи на жертвата или загуба на собственост върху активи в резултат на престъплението; пропуснати от жертвата ползи в резултат на престъплението.

- Когато молбата за компенсация е подадена от съпруг/а, деца и подопечни: разходи за погребение на лицата, починали в резултат от престъплението, подкрепа, от която е лишена жертвата в резултат на престъплението.

Компенсацията от страна на държавата е с лимит равностойността на *10 брутни минимални заплати за страната* за годината, в която жертвата е подала молба за финансова компенсация. Сумата, изплатена от извършителя под формата на гражданска компенсация и обезщетението, получено от жертвата от застрахователна компания се приспадат от държавната компенсация, която ще бъде отпусната.

Молбата за компенсация от държавата се внася в районния съд по местоживееене на жертвата. Молбата се разглежда от двама съдии от *Съвета за компенсация за вреди, възникнали в резултат на престъпления*, създаден към всеки районен съд.

Подаване на молба за финансова компенсация в трансгранични ситуации

Разпоредбите на Директива 2004/80/ЕО относно компенсацията на жертви на престъпления в трансгранични ситуации са транспонирани в националното законодателство – в Глава 5¹ от Закон № 211/2004, както и в Наредба № 1319/С/2008 на Министъра на правосъдието относно процедурата за предоставяне на финансова компенсация на жертвите на тежки предумишлени престъпления, извършени в трансгранични ситуации, на основание Закон № 211/2004, предвиждащ някои мерки за защита на жертвите на престъпление. Тези разпоредби уреждат правото на жертвата на престъпление, извършено в друга държава членка, различна от тази на нейното местожителство, да подава молба за компенсация до орган или институция на въпросната държава членка. Създадена е специална процедура за внасяне и обработване на молби за финансова компенсация в случаите, когато жертвата е обект на престъпление, извършено в държава – членка на ЕС, както и за улесняване на достъпа на румънски граждани до финансова компенсация от държавата – членка на ЕС, в която е извършено престъплението.

2.2. БЪЛГАРИЯ

Правото на компенсация за вреди, причинени на пострадали от престъпление в България е залегнало в една комплексна група права, предоставени им по силата на българското законодателство (Наказателно-процесуален кодекс, Закон за подпомагане и финансова компенсация на пострадалите от престъпление, Закон за защита на лица, застрашени във връзка с наказателно производство и др.), в рамките на тяхното общо право на защита като участници в наказателното производство.

Общото право на жертвите на компенсация за вреди може да бъде упражнено в няколко направления: граждански иск в рамките на наказателното производство или отделен такъв пред граждански съд след края на наказателния процес, или административен процес за компенсация, предоставяна от държавата.

Що се касае до гражданските иски в рамките на наказателното производство, съгласно Наказателно-процесуалния кодекс (НПК) (чл. 84 и сл.), жертвите или техните наследници могат да се установят като граждански ищци в производството. Граждански иски не могат да бъдат предявени пред наказателен съд, ако са направени по реда на Гражданско-процесуалния кодекс. Молбата за граждански иск може да бъде в писмена или устна форма, срещу подсъдимия или други лица, носещи гражданска отговорност по делото. Жертвата – граждански ищец може да участва в съдебното производство, да иска обезпечаване на гражданския си иск, да се запознава с делото и да прави необходимите извлечения, да представя доказателства, да прави искания, бележки и възражения и да обжалва актовете на съда, които накърняват нейните права и законни интереси, всичко в обхвата на защита на нейния граждански иск. Разглеждането на гражданския иск не може да бъде причина за отлагане производството по

наказателното дело. Когато съдебното производство се прекрати, гражданският иск не се разглежда, но може да се предяви пред граждански съд.

Прокурорите могат да предявяват граждански иски от името на деца или жертви с увреждания, които не могат надлежно да защитават интересите си (чл. 51, НПК).

Още на досъдебна фаза, първоинстанционният съд може да наложи обезпечителни мерки за бъдещ граждански иск или направени и присъдени разноски (чл. 73, НПК).

Гражданските ищци имат право на повереник в случай че могат да докажат, че не са в състояние да заплатят адвокатско възнаграждение, желаят да имат повереник и интересите на правосъдието изискват това (чл. 100, ал. 2, НПК); разноските им се покриват от подсъдимия, ако те подадат молба за това и ако подсъдимият е осъден (чл. 189, ал. 3, НПК).

Въпросът дали да бъде удовлетворен гражданският иск и дали това да бъде изцяло или отчасти се решава с присъдата, която може да бъде обжалвана от гражданския ищец само в частта на иска му (чл. 301, ал. 1, НПК). Когато е пропуснал да се произнесе по гражданския иск, съдът се произнася по него с допълнителна присъда в срока за обжалване (чл. 301, ал. 3, НПК).

По отношение на ползите и проблемите на гражданските иски, наказателните съдилища често не приемат такива иски с довода, че те биха забавили производството. Гражданските съдилища са единствена възможност за жертвите, когато делото е решено със споразумение, защото единствено в този случай се покриват имуществените вреди (чл. 381, ал. 3, НПК). Съгласно неотдавнашно тълкувателно решение на Върховния касационен съд (1/2016 от 21 юни 2018 г.), обезщетение за неимуществени вреди в резултат на смърт на роднина може да се търси от по-широк кръг лица, докато този кръг остава ограничен в наказателния процес. Според хора от практиката (Анимус, 2018 г.) жертвите обикновено са само свидетели и рядко се конституират като граждански ищци, особено жертвите на трафик на хора, на които вероятно се внушава, че те също са извършили нещо нередно, както и жертвите с ниско образователно равнище или с произход от малки градчета и села; завеждането на граждански иски зависи и от достъпа до и качеството на правната помощ.

Не съществуват конкретни указания или критерии в законата и подзаконова рамка относно присъждане на компенсации за имуществени и неимуществени вреди. Те следва да бъдат търсени в имащото отношение прецедентно право.

Държавна финансова компенсация се предвижда единствено за имуществени вреди, само за жертви на тероризъм, умишлено убийство, умишлена тежка телесна повреда, блудство, изнасилване, трафик на хора, престъпления, извършени по поръчение на или от организирана престъпна група, както и други сериозни умишлени престъпления, от които като съставомерни последици са настъпили смърт или тежка телесна повреда (чл. 3, ал. 3, Закон за подпомагане и финансова компенсация за пострадали от престъпления). Финансовата компенсация покрива разходи за медицинско лечение, които не се покриват от Националната здравноосигурителна каса, пропуснати доходи, съдебни разноски, пропуснати средства за издръжка, разходи за погребение, други имуществени вреди (чл. 14). Фондът предоставя компенсация за

имуществени вреди в размер до 10 000 лв., за пропуснати средства за издръжка – до 10 000 лв. за всяко дете до 18-годишна възраст (чл. 13). Държавната компенсация се предоставя от Националния съвет за подпомагане и компенсация на пострадалите от престъпления, междуведомствен орган, съдействащ за съгласуване на практиките по отношение на жертвите и развиващ значителна информационна дейност. Гражданите срещат трудности при събирането на всички необходими документи за доказване на понесените вреди и за намиране на информация относно механизма на държавни компенсации – макар властите да имат задължение да информират, те често го правят формално.

2.3. ГЪРЦИЯ

В Гърция всяка жертва на престъпление може да се присъедини към наказателното производство като страна по гражданска иск и да претендира за компенсация за понесена болка, страдание и морални вреди. По силата на националното законодателство на Гърция, такъв граждански иск не съдържа разбирането и обхвата на финансова компенсация поради факта, че гражданската страна обикновено подава молба за символична сума (44 евро) на условно основание, а не за цялата сума на иска. Тази молба се подава най-вече с цел жертвата да бъде законово представена по време на съдебното производство. Ако съдът признае обвиняемия за виновен, той постановява изплащането на тази символична сума на жертвата като компенсация. Поради тази причина жертвата следва да заведе отделен иск пред граждански съд.

Що се отнася до гражданското производство, всяко физическо лице има право да потърси компенсация за материални и морални вреди в резултат на незаконно действие срещу него на основание членове 914 и 932 на гръцкия Граждански кодекс. Горепосочените молби се подават пред граждански съд, който преценява и оценява количественото измерение на материалните и морални вреди, както и причинно-следствената връзка между престъплението и причинените вреди. В случаи на насилие срещу жени, психиатричните заключения играят сериозна роля както при оценката на моралните вреди за жертвата, така и при установяване на причинно-следствената връзка между престъплението и вредата. По-специално, гражданският съд е длъжен по закон да вземе предвид всяка психиатрична експертиза, доколкото едно публично психиатрично заключение има доказателствена стойност.

Освен това на основание чл. 5 от Закон № 3500/2006 за моралната компенсация на жертвите на домашно насилие, компенсацията за морални вреди по силата на чл. 932 на гръцкия Граждански кодекс не може да бъде по-малка от 1 000 евро, освен ако жертвата не е посочила по-малка сума. Горепосоченият член гарантира минималната сума на компенсация за жертвите на домашно насилие.

Наред с това Закон 3896/2010, озаглавен „Прилагане на принципа на равни възможности и еднакво третиране на мъжете и жените по въпросите на трудова заетост и професии” (Директива 2006/54/ЕС), също дава правото на работник да потърси компенсация от работодателя си при възникване на проблем с равенството между половете, включително и в случаи на сексуален тормоз. По-конкретно, на основание чл. 23 от гореспоменатия закон, жертвата на актове на неравенство между половете може

да потърси компенсация за морални и материални вреди, като доказателствената тежест е върху работодателя. Жертвата може да заведе иск за гореспоменатата компенсация пред граждански съд (трудова съдилища).

Освен това законът, който се прилага по отношение на финансовата компенсация за вреди, понесени от жертви на тежки престъпления е Закон № 3811/2009. По-конкретно жертвите на тежки престъпления, извършени в Гърция, които имат постоянно местожителство в Гърция или някоя друга държава от ЕС, имат право при молба от тяхна страна по силата на Закон № 3811/2009 на разумна и подходяща компенсация от гръцката държава. Въпросната претенция за обезщетение може да възникне единствено в следните случаи: а) ако извършителят на престъплението няма средства да компенсира жертвата, б) когато самоличността на извършителя не може да бъде установена, в) когато извършителят не може да бъде съден или наказан и г) когато за жертвата няма други средства да бъде компенсирана.

Важно е да се отбележи, че чл. 4 на Закон № 4531/2018 внесе изменения в различни национални законодателни актове с оглед транспониране и възприемане на разпоредбите на Конвенцията на Съвета на Европа (Истанбулската конвенция) относно превенцията и борбата с насилието над жени и домашното насилие. По конкретно горепосоченият член измени чл.8, ал. 2 на Закон № 3811/2009, който до онзи момент касаеше покриване на медицинските разходи и хоспитализация, загуба на доход за разумен период от време и разходи за погребение на жертви на престъпления. С горепосочените изменения компенсацията за жертви включва разходите за специализирана психологическа и психиатрична помощ в случаите на отсъствие на публична инфраструктура, разходите по смяна на средата и местожителството, особено разходите по преместване и придобиване на необходимо домакинско оборудване.

Също така по отношение на размера на компенсацията е важно да се подчертае, че горепосочената поправка в чл. 8, ал. 2 от Закон № 3811/2009 определяше размера на компенсацията на базата на съпричастността на жертвата към вината, а сега размерът на компенсацията относно психологическата и психиатрична помощ се определя от общо решение на министрите на правосъдието, здравеопазването и икономическите работи, а размерът на компенсацията относно смяната на средата и местожителството – с общо решение на министрите на правосъдието и икономическите работи.

Заявлението на жертвата за горепосочената компенсация може да бъде внесено в гръцкия Орган по компенсациите. Важно е да се отбележи, че с горепосочените промени гръцкият Орган по компенсациите е длъжен да направи проверка по заявлението на жертвата в срок от три месеца от датата на подаване и да се произнесе с решение в срок от три месеца от проверката на молбата на жертвата. По този начин се съкращават сроковете за обработка на молбите и компенсация на жертвите.

2.4. ИТАЛИЯ

Възможността жертвите на престъпления да имат достъп до финансова компенсация в Италия е уредена с различни законодателни инструменти.

Що се касае до възможността за подаване на молба за компенсация от извършителя на престъпление, чл. 185 от Наказателния кодекс постановява, че за всички престъпления трябва да се гарантира обезщетение по гражданскоправен ред. Ако в резултат на престъпление са възникнали имуществени или неимуществени вреди, компенсация се дължи от извършителя и от всяко друго лице, което по силата на гражданското законодателство носи отговорност за деянията на извършителя.

Жертвите имат право на избор между два способа на обезщетение за понесените от тях вреди.

От една страна, те могат да се конституират като гражданска страна в рамките на наказателното производство, което означава да подадат граждански иск като част от наказателното производство, към което имат отношение. В този случай наказателният съд прави оценка на вредите и постановява плащане на обезщетение или просто се произнася, че пострадалият има право на компенсация и препраща страните към гражданските съдилища, които да определят дължимата сума. Съгласно чл. 74 от Наказателно-процесуалния кодекс по време на наказателното производство може да бъде внесен граждански иск от всяко лице, което е понесло вреда в резултат на престъплението, както и от неговите наследници, срещу обвиняемия и всяко лице, носещо отговорност по реда на гражданското право.

От друга страна, жертвите могат да заведат граждански иск директно и отделно от наказателното производство като подадат молба за компенсация за вреди пред граждански съд.

Жертвите на престъпление могат да търсят компенсация за всякакъв вид вреди – както имуществени, така и неимуществени, медицински разходи, правна помощ, технически консултации и други разноски, възникнали и документирани, в случай че те са възникнали като следствие на престъплението.

По отношение възможността жертвите да получат финансова компенсация от държавата, съответните законодателни инструменти обхващат Законодателно постановление номер 204/2007 и Закон № 122/2016.¹³

Законодателното постановление № 204/2007 е прието с оглед прилагане на Директива 2004/80/ЕО от 29 април 2004 г. Въпреки това обаче постановлението транспонира Директивата само отчасти, тъй като е предназначено да помогне на италиански граждани, станали жертва на престъпление в други държави – членки на ЕС, да получат адекватна компенсация, но не съдържа никакви разпоредби относно компенсационните схеми, които държавите следва да създадат по силата на чл. 12 от Директива 2004/80/ЕО.

Впоследствие Италия прие Закон № 122/2016 с оглед цялостно прилагане на Директива 2004/80/ЕО. Този закон признава правото на държавата да компенсират жертви на тежки умишлени престъпления, без това да противоречи на разпоредбите за компенсация на жертви на определени конкретни престъпления по силата на други законови актове, в случай че последните са по-благоприятни. В чл. 11 на този закон се съдържа разпоредба, с която се признава правото на жертвите (или други

¹³ Официален вестник, Закон № 122/2016, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2016-07-07;122!vig=>. Изменения и допълнения към този закон със Закон 167/2017, www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2017/11/27/17G00180/sg.

бенефициенти, ако престъплението е предизвикало смърт на жертвата) да получат компенсация в случаите на убийство, сексуално насилие и особено тежка телесна повреда. Жертвите на други престъпления имат право на компенсация за разходи за медицински и социални грижи, възникнали в резултат на престъплението.

Чл. 12 на Закон № 122/2016 съдържа дефиниция на изискванията спрямо жертвите за отпускане на компенсация от държавата.

Най-напред жертвата трябва вече да е завела безуспешно иск за обезщетение за вреди срещу извършителя на престъплението в случай че той е известен и е получил окончателна присъда. Второ, жертвата трябва да не е осъдена с окончателно решение или към момента на подаване на исковата молба срещу нея да не се води наказателно производство за някое от престъпленията, включени в чл. 407, ал. 2 точка а) от Наказателно-процесуалния кодекс, както и за престъпления, съставляващи нарушения на разпоредбите на *Закона за борба със злоупотребите с данъчното облагане на доходите и данък добавена стойност*. Накрая, вследствие на претърпяното престъпление жертвата не може да е получила вече от държавен орган или частно юридическо лице сума, която е еквивалентна или по-голяма от сумата на компенсацията от държавата, определена за такова престъпление.

Чл. 13 на Закон № 122/2016 описва процедурата за достъп до финансова компенсация от държавата. Молбата за компенсация следва да се подаде от жертвата, като към тази молба следва да се приложат следните документи (липсата на които представлява основание за недопустимост на молбата):

- копие от съдебно решение с присъда или окончателно решение за приключване на делото поради това, че извършителят на престъплението все още е неизвестен ;
- документи, удостоверяващи, че вече е подадена искова молба за компенсация срещу извършителя на престъплението, която не е довела до успех;
- декларация, че жертвата не е извършила гореспоменатите престъпления или доказваща, че лица, различни от жертвата, имат право да подадат молба за компенсация (например членове на семейството на жертвата в случай на смърт на последната);
- медицински свидетелства, посочващи разходите по лечението или смъртен акт на жертвата на престъплението.

Молбата за компенсация от държавата следва да се подаде в срок от шестдесет дни от окончателното решение за приключване на делото поради факта, че извършителят на престъплението все още е неизвестен или от последната искова молба за обезщетение за вреди, която не е била успешна, или от датата, на която присъдата на извършителя е станала окончателна.

Сумата за компенсация от държавата на жертви на престъпление е определена в Наредба от 31 август 2017 г. на Министерството на вътрешните работи и Министерството на правосъдието, съгласувана с Министерството на икономиката и финансите.¹⁴ Тази Наредба, приета 6 месеца по-късно от определения в Закон №

¹⁴ Официален вестник, Наредба от 31 август 2017г., Определяне на сумата за компенсация на жертви на тежки престъпления, www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2017/10/10/17A06802/sg.

122/2016 срок, определя следните суми за компенсация на жертвите:

- убийство: 7 200 евро; или 8 200 евро за децата на жертвата, ако престъплението е извършено от партньора ѝ или от бивш партньор;
- сексуално насилие: 4 800 евро;
- други престъпления: 3 000 евро или възстановяване на медицински разноски.

2.5. ИСПАНИЯ

Закон 35/1995 от 11 декември¹⁵ за подпомагане и съдействие на жертви на тежки престъпления и престъпления срещу сексуалната свобода и приетия за неговото приложение Правилник за подпомагане на жертвите на тежки престъпления и престъпления срещу сексуалната свобода RD 738/1997 от 23 май са законодателните инструменти, които уреждат начина, по който Испания предоставя компенсации на жертвите на такива престъпления.

Тази компенсация не се основава на патримониалната отговорност на държавата, произтичаща от недобро функциониране на службите ѝ. Правното естество на този закон е не да се обезщетят преживелите лица, а да се отговори на задължението, което държавата поема, да оказва подкрепа за социализация при риск, възникващ от тежки и социални престъпления. С други думи става въпрос за държавно подпомагане, отпускано от властите в знак на солидарност с жертвите. Тази държавна система на компенсации е достъпна единствено за преки и косвени жертви на умишлени и тежки престъпления, както и за жертви на престъпления срещу сексуалната свобода, дори и тогава, когато те не са от насилствен характер.

Допустими за компенсация вреди са: тежка телесна повреда, тежко увреждане на физическото или психично здраве, и смърт. Както се посочва в чл. 4.2 „Телесната повреда или увреждането на физическото или психично здраве следва да са достатъчно сериозни, така щото по силата на законите за социалното осигуряване лицето се освидетелства като трайно нетрудоспособно в която и да било степен или временната му нетрудоспособност е за срок, по-дълъг от шест месеца.“

В Заключителните разпоредби на *Закона за държавния бюджет за 2018 г.* се съдържа поправка на Закон 35/1995, предвиждаща сериозни подобрения в условията на достъп до такова подпомагане за жертви, *които представляват жертви на насилие между половете*. Тази реформа е отговор на едно от исканията, поставени в Държавния пакт относно насилието между половете, като новото е:

*Подпомагането обхваща по-голям кръг бенефициенти. Жени, гражданки на която и да било друга държава, пребиваващи в Испания към момента на престъплението, също ще имат право на достъп до такова подпомагане. Това право зависи от административната ситуация на молителя, стига пострадалото лице да е жертва на насилие между половете по смисъла на *Органичен закон 1/2004 от 28**

¹⁵ Закон 35/1995 от 11 декември, за подпомагане и съдействие на жертви на тежки престъпления и престъпления срещу сексуалната свобода, <https://www.boe.es/eli/es/l/1995/12/11/35>.

декември за мерките на цялостна закрила от насилие по полов признак (насилие между половете в контекста на партньор или бивш партньор). Ето защо тези жени ще имат достъп до финансово подпомагане в случаите, в които престъплението, извършено срещу тях, е в резултат на акт на насилие срещу жени.

Останалата част от засегнатите жени следва да отговарят на друго условие за достъп до такава компенсация от страна на държавата. Към момента на престъплението те трябва да са имали испанско гражданство или гражданство на страна от общността. За онези, които не отговарят на това условие, трябва законно и постоянно да са пребивавали в Испания, или ако това не важи, трябва да са граждани на държава, в която се признават подобни на отпусканите в Испания средства. Това изискване изключва от обхвата на приложение голямото мнозинство от жертвите на трафика на хора, чиято закрила представлява един от настоящите приоритети на ЕС, както и други жертви на насилие между половете, когато престъплението е извършено извън контекста на техния партньор или бивш партньор.

От друга страна, *сумата на подпомагането се увеличава в случаите, когато жертвата е пострадала от насилие между половете.* По подобен начин, в случаите на смърт подпомагането за бенефициентите, които са малолетни деца или възрастни инвалиди, се увеличава с двадесет и пет процента.

Срокът за подаване на молба за финансова помощ също се увеличава от една на три години (едно от основните изисквания на Държавния пакт) в случаите, когато засегнатото лице е жертва на насилие между половете (в контекста на партньори и бивши партньори).

Законът предвижда възможност за *предоставяне на предварителна помощ* преди да е издадено окончателно съдебно решение за приключване на наказателното производство. Предварителната помощ се отпуска при условие, че се докаже, че жертвата и/или нейните бенефициенти са били изоставени в състояние на тежки финансови затруднения. Въпреки това обаче, в случаите, когато жертва на престъпление се разглежда като жертва на насилие между половете, предварителна помощ се отпуска без оглед на финансовото състояние на жертвата или нейните бенефициенти.

Относно *степената на приложение на Закона*, според последните налични данни – от октомври 2015 г. – общият брой на молбите достига 10 832, от които уважени са само 29,77%.

Препратка към системата за държавни компенсации в правната рамка на Испания може да се открие в *Закон 29/2011 за признаването и цялостната закрила на жертвите на тероризъм.* В този случай отговорността пада върху държавата в резултат на неспособността ѝ да защити своите граждани. За разлика от Закон 35/1995, Закон 29/2011 сочи, че процедурата следва да бъде открита от Министерството на вътрешните работи. Закон 35/1995 съдържа разпоредба, съгласно която преживелите сами следва да открият производството. Освен това Закон 29/2011 обхваща много по-широк набор от вреди, които могат да бъдат компенсирани, включително с извънредни помощи, трудови права, образователни помощи и пр. Има още една разлика, която трябва да се отбележи, а именно – сумата на финансовите средства за помощите и броя на различните помощи.

Що се отнася до финансовата компенсация, дължима от извършителите, Наказателният кодекс урежда гражданската отговорност, произтичаща от престъплението, която се състои в задължение за връщане на вещи или поправка или компенсация за щетите, възникнали от събитията. Поради това се поражда задължението да бъде обезщетена жертвата на престъплението за понесените във връзка с наказуемото деяние вреди. Това задължение възниква спрямо извършителя или всяко друго имащо отношение лице.

По закон пострадалата от престъпление страна има право да:

- избере дали да търси гражданска отговорност в гражданска юрисдикция или в наказателна юрисдикция, както е посочено в член 109 на Наказателния кодекс;
- се откаже от правото да търси гражданска отговорност;
- запази изключително упражняването на правото си да заведе иск за вреди в последващо производство пред граждански съд. Ако това не се направи, по принцип в наказателната присъда трябва да се предвиди и произнасяне относно гражданската отговорност.

Ето защо пострадалата страна може да избере дали да търси отговорност, произтичаща от престъплението, в рамките на наказателното производство, която може да бъде изразена в количествено измерение в присъдата, с която приключва производството, или да я потърси по гражданскоправен ред. Когато това стане по гражданскоправен ред, необходимо е да се подаде нов иск пред гражданските съдилища.

Случаите на насилие срещу жени представляват сериозна грижа за нас. На практика, когато на жените се представят различните действия, които могат да предприемат, те се информират за възможността за търсене на гражданска отговорност и в повечето случаи се отказват да го направят, защото основата им цел е да живеят свободно. Те също се страхуват, че имуществените искове могат да бъдат счестени за основен мотив на жалбите им. Също така е важно да се отбележи трудността при даването на количествено измерение на емоционалните вреди, които насилието им е нанесло.

Ето защо реалностите сочат, че много малко на брой жени, жертви на насилие между половете, успяват да получат достъп до необходимата информация и средства, за да предявят иск за компенсация, и че още по-малко са онези, които в крайна сметка получават изплатените средства, тъй като са налице множество бариери и пречки пред жертвите при достъпа им до това право; сред тях, наред с вече посочените, установяваме: липса на осведоменост сред специалистите, които по един или друг начин участват в наказателното производство, отсъствие на достъп до правна помощ и адекватна информация, дълги наказателни и граждански производства и, в случаите на жертви от чужбина, връщане или депортиране в родината им преди произнасяне на присъдата.

ГЛАВА 3

ИНДИКАТОРИ ЗА ОЦЕНКА НА ИМУЩЕСТВЕНИ И НЕИМУЩЕСТВЕНИ ВРЕДИ

3.1. ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕНА ВРЪЗКА МЕЖДУ ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО И ВРЕДИТЕ

Най-общо компенсацията за вреди може да бъде присъдена дотолкова, доколкото вредата е настъпила в резултат на установено нарушение на закон. Поради тази причина задължително трябва да се установи причинно-следствената връзка между претендираната компенсация и извършеното деяние, което следва да бъде незаконно и наказуемо.

Важността да се установи причинно-следствената връзка между престъплението и причинената вреда се крие в принципа, че дадено лице може да бъде отговорно само за такива вреди и до такава степен, които то е предизвикало със своите действия. С други думи, за да носи отговорност дадено лице за причинени от него вреди, е необходимо да се установи причинно-следствена зависимост между неговото противозаконно деяние и последствията от него. За установяване на причинно-следствената връзка има разработени множество теории.

Сред тези теории има и една, наречена „теория на еквивалентност на условията“ (*conditio sine qua non*), която установява решаващ критерий за въпроса дали съответното деяние е било необходимо условие за възникване на вредата, което по-конкретно означава, че вредата не би възникнала, ако не се е предхождала от подобно деяние. Причинността по смисъла на теорията на еквивалентност на условията може да бъде наречена „резонна причинно-следствена връзка“. Следователно възприемането на теорията на еквивалентност на условията, съчетана с принципа „всичко или нищо“, водещ в законите за компенсация (т.е. задължението за компенсация или обхваща всички вреди, или изобщо не съществува) понякога може да доведе до отричане на отговорността, когато наличието на причинно-следствена връзка (връзката между причина и следствие в логиката) между легитимното основание за отговорност и вредата е само вероятно. Несправедливите резултати от традиционното разбиране на причинно-следствената връзка могат да бъдат преодолени като се възприеме отговорността на извършителя, дори и когато е само вероятно неговото деяние да е предизвикало сериозна вреда по смисъла на теорията на еквивалентност на условията. Ако можем да възприемем тази позиция, причинно-следствената връзка като условие за деклариране на отговорност не следва да се възприема като изискване за определено отношение на причина и следствие (каузалност в логиката), а като вероятност вредите от поведението да представляват легитимна резонна отговорност (вероятна каузалност).

Това е особено важно когато става въпрос за актове на насилие срещу жени и компенсацията им. Най-напред, за да се определи връзката между извършеното престъпление и присъдената по право компенсация, трябва да направим по-сериозен анализ на същината на засегнатите законово защитени интереси, т.е. да отчетем кои

интереси на жертвата са накърнени и оказват влияние върху качеството на живота на жертвата след престъплението. Поради силната корелация между вредата и присъдената компенсация, всеки защитен и впоследствие накърнен интерес неизбежно се разглежда и класифицира в зависимост от своята значимост и присъща стойност, залегнали в правните системи в целия свят. Например, престъпление срещу жена може да бъде всичко, като се започне от насилствено умъртвяване, изнасилване, сексуален тормоз или дори устно уронване на достойнството. Разграничаването тук служи за много важен фактор по въпроси, свързани с определяне материалното изражение на компенсацията. Вярно е, че не всяко престъпление засяга жените с еднаква сериозност и че такова разграничаване следва винаги да бъде вземано предвид, когато се определя размерът на компенсацията. Неизменно се проявява принципът на пропорционалност. Той играе най-важна роля при съпоставянето на причинно-следствената зависимост с понесените вреди и, разбира се, още повече с дължимата компенсация.

Въпреки това обаче, дори и тази до известна степен ясна разлика между накърнените законни интереси в юридически смисъл и въпроса как това може да помогне на съдията да компенсира жертвата съобразно степента на вредата, както материална, така и морална, не следва да бъде стриктно дефинирана в тесните рамки на каузалността в логиката. По-конкретно, важно е да се подчертае фактът, че без значение колко ясно е правното разграничаване между накърнените законни интереси по отношение престъпленията срещу жени, поради изключително личния характер на такива престъпления един такъв „*подход на логическа каузалност*“ би бил неадекватен и дори игнориращ важни фактори, които не винаги могат да бъдат достатъчно добре доказани. Именно тук се проваля принципът на логическата каузалност по отношение на такива престъпления. Последователността му е толкова нестабилна, че да бъде обективно срината, с което жертвата да бъде лишена от справедлива компенсация само защото тя не може да докаже например как престъплението се е отразило на желанието ѝ за работа, на взаимоотношенията ѝ с околните и пр. Ето защо вероятната причинно-следствена връзка между престъплението и вредата би следвало да е достатъчна за определяне количественото измерение на компенсацията. Фактите и процесите, които се случват във вътрешния свят на жертвата, винаги могат просто да бъдат подозирани, но никога изцяло доказани. Не всички последствия от едно престъпление могат да се видят, отчетат или пряко и недвусмислено свържат с разглежданото престъпление. Именно поради тази причина на всяка съпътстваща вреда трябва да се обръща внимание в случай на невъзможност тя да бъде обективно възприета, разбрана и доказана. Като цяло в случаите на такива престъпления непреките и често неуловими от практическа и юридическа гледна точка последствия от престъплението, които винаги са налице, но почти винаги на ръба на неразбирането, неизбежно ни навеждат към възприемане на вероятната, а не логическа причинна последователност, за да определим справедлив размер на компенсация на жертвите.

3.2. ПРИНЦИП НА СПРАВЕДЛИВОСТТА ПРИ ОЦЕНЯВАНЕ НА ВРЕДИТЕ

През месец септември 1977 г. Комитетът на министрите на Съвета на Европа прие Резолюция (77) 27 за компенсацията на жертви на престъпления. Тя препоръчва държавите членки да осигуряват държавна компенсация на жертвите или на

наследниците на жертвите на умишлено насилие в случаите, когато такава не може да бъде предоставена с други средства, и да разработят указания. Резолюция (77) 27 възприема справедливостта и социалната солидарност като основополагащи принципи на компенсацията. Същите тези принципи са залегнали и в Европейската конвенция за компенсация на пострадалите от престъпления, включващи насилие.

По отношение на Европейския съд по права на човека (ЕСПЧ), по Варнава и др. срещу Турция (жалба № 16064/90 пар. 224¹⁶), по Кипър срещу Турция (жалба № 25781/94 пар.56¹⁷), и по Грузия срещу Русия (жалба № 13255/07 пара.73¹⁸), Съдът потвърждава, че за изчисляване на размера на компенсацията за неимуществени вреди „водещ е принципът на справедливост, който преди всичко предполага гъвкавост и обективна преценка на понятието справедливост, честност и резонност на всички обстоятелства по делото, включващи не само позицията на жалбоподателя, но и цялостния контекст, в който е настъпило нарушението.“ Присъждането на обезщетение за неимуществени вреди е отчитане на факта, че такива неимуществени вреди са възникнали в резултат на нарушаване на основно човешко право и отразява в най-широк смисъл тежестта на вредите (посочва се и по делото Al-Jedda срещу Обединеното кралство (жалба № 27021/08, пар. 114¹⁹) и Al-Skeini и др. срещу Обединеното кралство (жалба № 55721/07 пар. 182²⁰). Според Съда присъждането на обезщетение за неимуществени вреди „изисква гъвкавост и обективна преценка на това какво е справедливо, честно и резонно по всички обстоятелства по делото“.

В Практическите указания на Съда се казва: *„Наред с това Съдът присъжда единствено такова обезщетение, което се счита за справедливо (équitable в текста на френски език) в дадените обстоятелства. Следователно се обръща внимание на конкретните особености на всеки случай. Съдът може да реши, че за някои случаи на предполагаеми предразсъдъци установяването на нарушението само по себе си представлява достатъчно справедливо обезщетение, без да се налага присъждане на финансова компенсация. Той може да установи справедлив довод за присъждане на по-малка стойност от тази на претърпените вреди или от действително направените разходи, или дори да не присъди никакво обезщетение. В случай че се установи наличие на такива вреди, и в случай че Съдът счита, че е необходима финансова компенсация, той прави оценка на справедлива база, съобразявайки се със стандартите, възникващи от неговата съдебна практика“.*

Що се отнася до елементите на „принципа на справедливост“, възприеман от Съда за изчисление на обезщетенията за неимуществени вреди, те са следните: а) сериозност на нарушението, б) свързани с жалбоподателя фактори и с) фактори, свързани с общия контекст.

Следователно справедливостта е важен индикатор за даване количествено изражение на вредите и следва да бъде прилагана в случаи на актове на насилие срещу жени. Съдията следва да прояви гъвкавост и обективна преценка кое е справедливо, честно и резонно в обстоятелствата по случая, имайки предвид всички три гореизброени

¹⁶ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-94162%22%7D>.

¹⁷ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-144151%22%7D>.

¹⁸ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-189019%22%7D>.

¹⁹ <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-105612%22%7D>.

²⁰ <https://www.refworld.org/pdfid/4e2545502.pdf>.

елемента при изчисляване на компенсацията, а именно: сериозност на нарушението (т.е. интензитета и продължителността, както и последствията и причинените вреди), свързани с жертвата фактори (като например възраст, произход, психично и физическо здраве, както и съпричинителна непредпазливост) и фактори, свързани с общия контекст (като например местната икономическа среда).

Тази преценка *ad hoc* на гореспоменатите фактори води в крайна сметка до такъв род справедливост, какъвто не може и не бива да бъде пренебрегван нито в юридически, нито в социо-икономически план. Следователно е пределно ясно, че същите фактори, които трябва да бъдат взети предвид с оглед справедливостта на решението на съдията по въпроси, свързани с правото на обезщетение на жертвите, представляват и някои от факторите, които първоначално са довели до пораждаване на криминално поведение. Като оставим настрана евентуално случайна допринасяща немарливост на жертвата, социално-икономическата среда, в която се заражда криминалното поведение и престъпление, представлява и рамката, в която да се предотврати, накаже или компенсира дадено престъпление. Ако съдебните системи в целия свят търсят най-резултатен начин за справяне, т.е. превенция, същите непроменени елементи би трябвало да бъдат взети предвид с оглед ефективна реформа на законодателството и гарантиране на минимална превантивна защита.

3.3. СОЦИО-ПРОФЕСИОНАЛЕН КОНТЕКСТ НА ЖЕРТВАТА

Социо-професионалното положение на жертвата и как то е засегнато от престъплението е важен фактор при определяне на количественото измерение на материалните и морални вреди в случаите на насилие срещу жени. Това престъпление универсално се приема като имащо отрицателен ефект върху трудовата заетост на жертвата: жертвата може да смята за невъзможно да се върне на работа след травмата на преживяното, резултатите от работата ѝ могат да пострадат, което да доведе до демотивация, загуба на доход, а вероятно и до уволнение.²¹

Твърди се, че отражението върху „способността да се намери и задържи ползотворна заетост“ е важно следствие от виктимизацията, като по този начин то се превръща във фактор за определяне на количественото изражение на вредата. Той е обект на много изследвания в областта на домашното насилие и насилието срещу партньор. Отчита се, че жените, жертви на домашно насилие, страдат от по-ниска производителност на труда, по-голям брой отсъствия от работа, честа смяна на работното място и в крайна сметка безработица, следователно и по-голяма вероятност от разчитане на помощи от държавата. Въздействието се наблюдава поне на две равнища: физическите травми от насилието могат да попречат на жените да извършват трудова дейност в краткосрочен и дългосрочен план. Насилието може да причини и психически дистрес, който да се отрази негативно върху производителността на техния труд. Наред с други видове престъпления, изнасилването се сочи като значителна пречка за трудовата реализация на жертвата.²² Следователно индикаторите, които

²¹ Канадски ресурсен център за жертви на престъпления (2005) *Въздействие на виктимизацията*.

²² Hanson, R., Sawyer, G., Begle, A., Hubel, G. (2010) *Въздействие на виктимизацията от престъпления върху качеството на живот*.

трябва да се изследват от органите, вземащи решение, и да се превърнат в размер на вредата и сумата за обезщетение са: дистресът в резултат на загуба на статута на зает и по-лошата оценка на резултатите от работата на жертвата, продължителността на отсъствието от работа и периодът на безработица/получаване на социални помощи, водещи до загуба на доход и морални вреди.

Изследвани са различни видове престъпления по отношение отражението им върху професионалната ситуация на жертвата.

Случаи, при които престъплението, като например сексуално посегателство или тормоз, извършено на работното място, се разглеждат отделно като специфична категория, която се отразява по-сериозно на трудовата реализация на жертвата.²³ Макар че както жените, така и мъжете могат да бъдат обект на сексуален тормоз, по-често той се докладва от жените, особено от жени, работещи в хотели, ресторанти и в сектор здравеопазване. Освен здравословни проблеми – проблеми с психичното здраве и сърдечно-съдови заболявания в резултат на продължителен стрес, той води и до други последствия, като например понижено самочувствие, по-голяма склонност за отсъствие от работа, честа смяна на работното място, по-ниска производителност, по-малка всеотдайност спрямо организацията, понижена удовлетвореност от работата и по-лоши резултати.²⁴ Следователно, за да се направи оценка на вредата, свързана с трудовата ситуация на жертвата, органите, вземащи решение следва да се запознаят по-добре (в рамките на приложимото законодателство и допустимите доказателствени средства) с организационната култура и конкретното работно място на жертвата, с което да стигнат до допълнителни доказателства за естеството на извършеното престъпление и материалните и морални вреди, които то е нанесло на лицето.

Наред с други престъпления, засягащи предимно жени, преследването е обект на конкретни изследвания, тъй като се твърди, че жертвите на преследване и дебнене също „търпят сериозни промени в начина си на живот“, включващи напускане на работа или уволнение заради непрестанни обаждания по телефона от страна на „преследвача“ на работното им място, заплахи за насилие, насочени към техни колеги или работодатели и косвено смущаване на трудовия им процес.“²⁵ Подобно на сексуалния тормоз на работното място (виж по-горе), органите, вземащи решение, могат да срещнат значителни трудности да оценят нивото на вредата и да определят размер на компенсация, тъй като преследването често става с дигитални средства и е необходимо да се прегледат и оценят много на брой електронни доказателства по самото престъпление и по претърпените вреди. След това, с оглед оценка на размера на причинените вреди, следва да се прецени подробно нивото на всички аспекти на преследването върху работната среда на жертвата.

Твърди се, че вредите оказват влияние не само върху професионалната, но и върху социалната ситуация на жертвата: виктимизацията причинява „смущения“ в социалните взаимоотношения на жертвите, особено на жертвите на сексуално посегателство. Що се отнася до контекста на домашно насилие, социалната изолация е

Автор ръкопис; публикуван и окончателно редактиран под заглавие: Травматичен стрес. 2010 Arg; 23(2): 189–197.

²³ Канадски ресурсен център за жертви на престъпления (2005) *Въздействие на виктимизацията*.

²⁴ Gervais, R, Сексуален тормоз и виктимизация: какво се случва на работното място, OSHwiki.eu.

²⁵ Korkodeilou, J (2016) „Няма къде да се скриеш“: виктимизацията от преследването и нейните психосоциални ефекти. Манчестър: Университет на Салфърд.

„често срещано явление“ и способ в тактиката на насилника. В резултат на това жертвите жени срещат по-малко подкрепа от социума, което води до повишен емоционален дистрес. Освен това много жертви се изолират от околните, след като са пострадали от престъпление.²⁶ Известно е, че преследването също има „унищожителен ефект върху социалния живот и отношенията на жертвите с околните“.²⁷ По отношение на социалната ситуация на жертвите, нивото на стрес от изолацията и намалялата/отсъстваща социална подкрепа следва да бъде установено с всички доказателствени средства, допустими от съответната правна система и в резултат на това да бъде определена компенсацията за морални вреди.

Фактор, който е малко по-в страни от действителните вреди за жертвата, но трябва да се вземе под внимание, е, че виктимизацията може да обостри притесненията на жертвата относно нейната сигурност и да намери израз в по-малко удовлетворение от живота, макар че данните от тази област на изследванията все още не се считат за достатъчно убедителни.²⁸ Това може да се счита за индикатор за дистрес, който трябва да се разгледа с всички доказателствени средства и да намери израз в подходяща компенсация.

3.4. ОТНОШЕНИЯ ПОСТРАДАЛ-ИЗВЪРШИТЕЛ

Директива 2012/29/ЕС²⁹, е приета от държавите – членки на ЕС на 25 октомври 2012 г., и установява минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления в рамките на ЕС, с експлицитно посочване на жертвите на насилие на основата на пол между партньорите, сексуалното насилие и насилието в рамките на личните взаимоотношения. В чл. 15 тя отразява правото на възстановяване на имущество, а в чл. 16 предвижда гаранция, че в процеса на наказателното производство жертвата следва да получи решение за компенсация от извършителя в разумен срок. В предпоставка 38 на тази Директива се подчертава, че „Специализираните служби за подкрепа следва да се основават на интегриран и целеви подход, който по-специално следва да отчита специфичните потребности на жертвите, тежестта на претърпяната в резултат на престъплението вреда, както и отношенията между жертвите, извършителите на престъпления, децата и по-широката им социална среда.“

²⁶ Hanson, R., Sawyer, G., Begle, A., Hubel, G. (2010) Въздействие на виктимизацията от престъпления върху качеството на живот.

Автор ръкопис; публикуван и окончателно редактиран под заглавие: Травматичен стрес 2010 Arg; 23(2): 189–197.

²⁷ Korkodeilou, J (2016) „Няма къде да се скриеш“: виктимизацията от преследването и нейните психосоциални ефекти. Манчестър: Университет на Салфърд.

²⁸ Hanson, R., Sawyer, G., Begle, A., Hubel, G. (2010) Въздействие на виктимизацията от престъпления върху качеството на живот.

Автор ръкопис; публикуван и окончателно редактиран под заглавие: Травматичен стрес 2010 Arg; 23(2): 189–197.

²⁹ Директива 2012/29/ЕС на Европейския парламент и на Съвета от 25 октомври 2012 г. за установяване на минимални стандарти за правата, подкрепата и защитата на жертвите на престъпления, заместваща Рамково решение на съвета 2001/220/ЈНА, <https://www.boe.es/doue/2012/315/L00057-00073.pdf>.

Истанбулската конвенция, одобрена от Съвета на Европа през 2011 г., като законово обвързващ регионален инструмент в Европа, изчерпателно посочва различни форми на насилието срещу жени от страна на мъже. Тя е първият европейски договор, установяващ широк спектър от законово обвързващи задължения за справяне с всички форми на насилие срещу жени. В членовете на Конвенцията се съдържат разпоредби, съгласно които изпълнението ѝ от страните по нея и *конкретно мерките за защита правата на жертвите да бъдат гарантирани без дискриминация по какъвто и да било признак*, вкл. пол, социална роля на пола, раса, цвят на кожата, език, религия, политическо или друго мнение, национален или социален произход, принадлежност към национално малцинство, имуществен ценз, рождение, сексуална ориентация, идентичност по социална роля на пола, възраст, здравословно състояние, увреждане, семейно положение, мигрантски или бежански статут или друг статут.³⁰

В чл. 30 на въпросната Конвенция се съдържа текст за обезщетението, гласящ следното: „Страните предприемат необходимите законодателни или други мерки, за да гарантират на жертвите правото да искат обезщетение от извършителите за всяко престъпление, установено в съответствие с настоящата Конвенция.“ В същия член се посочва и че „На лицата, получили тежка телесна повреда или увреждане на здравословното състояние, се отпуска подходящо държавно обезщетение, доколкото вредата не е покрита от други източници като извършителя, застраховка или здравни и социални разпоредби с държавно финансиране в разумни срокове. Това не възпрепятства страните да изискват възстановяване на отпуснатото обезщетение от извършителя, като надлежно се вземе предвид безопасността на жертвата“. В чл. 46 Конвенцията съдържа текст за отегчаващи вината обстоятелства, които следва да бъдат взети предвид, а именно ако „*престъплението е извършено срещу бивши или настоящи съпруг/съпруга или партньор в съответствие с вътрешното законодателство, от член на семейството, от лице, което живее заедно с жертвата, или от лице, което е злоупотребило с властта си*“, както и ако „*престъплението е извършено срещу лице, изпаднало в положение на уязвимост поради определени обстоятелства*“.

В заключение, както Истанбулската конвенция, така и Европейската директива за жертвите на престъпления (2012/29/ЕС), определят при всяко престъпление като отегчаващо вината обстоятелство, което следва да бъде взето предвид при оценка на вредите при гарантиране на обезщетението, взаимоотношението между пострадалия и извършителя. Ако то не се вземе предвид, няма да бъде отчетен един важен фактор, който генерира уязвимост, по същия начин както и факта на принадлежност към национално малцинство, сексуална ориентация или идентичност по социална роля на пола като примери за обстоятелства, които биха могли да утежнят последиците от престъплението. Отношението между жертвата и извършителя може да се използва като индикатор за тежестта на вредата.

От особена важност в този контекст е да се вземе предвид, че репарирание и компенсация следва да се прилагат и при условия на домашно и фактическо съжителство, както и при интимни отношения, когато става въпрос за насилие срещу

² Конвенция на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието срещу жени и домашното насилие, член 4 – Основни права, равнопоставеност и недискриминиране. <https://rm.coe.int/1680462543>.

жени от страна на партньор или бивш партньор, а също така и когато такива отношения засягат и деца в резултат на тези отношения; с други думи, когато извършителят е техен баща (или доведен баща). В този смисъл европейската Директива за жертвите на престъпления (2012/29/ЕС) е ясна: в Предпоставка 17 се казва: „Жените, които са жертви на насилие, основано на пола, и техните деца често се нуждаят от специална подкрепа и защита поради големия риск от вторично и повторно виктимизиране, сплашване и отмъщение, свързано с подобно насилие.“, а в Предпоставка 18: „Насилието при близки взаимоотношения е сериозен и често скриван социален проблем, който би могъл да причини системна психологическа и физическа травма със сериозни последствия поради това, че извършителят на престъплението е лице, на което жертвата би следвало да е в състояние да се доверява. Поради това жертвите на насилие при близки взаимоотношения може да се нуждаят от специални мерки за защита. Жените са засегнати непропорционално от този вид насилие и положението може да бъде лошо, ако жената е зависима от извършителя на престъплението икономически, социално или във връзка със своето право на пребиваване.“

Ситуациите на сексуално насилие или сексуално посегателство над деца, извършено от роднина или близък до жертвата (когато извършителят е в ролята на учител, възпитател, треньор, член на религиозна група, приятел на семейството и пр.), може също да попадне във фактическите обстановки, описани в Директивата по-горе, като се тълкуват като ситуации, в които извършителят е лице, на което пострадалият би следвало да има доверие. Колкото по-близки са семейните отношения с лицето, обект на насилие, или колкото по-голяма власт е имал насилникът в тези отношения (роднини, учители, ръководители, лекари, сили за сигурност или лица с власт или влияние върху момичето, девойката или жената), толкова по-голяма е причинената вреда и по-голяма травмата, която трябва да бъде преодоляна. Жените жертви на тормоз, сексуално или друга форма на насилие в необичайна административна ситуация или мигрантки, също представляват пример за това как властовите отношения между жената и насилника могат да утежнят вредата и в резултат да налагат специално репарирание и компенсация, както и в случаите на насилие срещу жени в рамките на трудово-правни отношения. Повъзрастните жени, които имат по-ограничени ресурси и лични способности поради своята възраст, както и жените, живеещи в селски райони, в които насилието срещу жени е невидимо и оправдано, и освен това където има по-малко ресурси за социална и полицейска закрила, отколкото в градските райони, също трябва да бъдат взети под внимание. Например ромките, които очевидно се намират в ситуация на безсилие, и които също представляват една от тези особено уязвими групи.³¹

Малко са данните относно размера на вредите в специалните случаи, описани по-горе, на ниво държава – членка на ЕС, поради което е важно тези държави да се ангажират да подобрят обследването на причинените вреди и необходимостта те да бъдат репарирани и компенсирани, за да подобрят резултатите от работата си в областта на защитата на правата на човека. Едно добро предложение, което може да бъде направено до всички държави в Европейския съюз, би било възможността да се проведе проучване посредством интервюта и групов подход сред различните специалисти, работещи в областта на защита правата на човека, които да илюстрират

³¹ Насилие на базата на пол срещу жените: изследване на ниво ЕС. Резюме на заключенията https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_en.pdf.

отношението между вредата и взаимодействието на различните описани по-горе фактори³².

3.5. НЕГАТИВНО ВЪЗДЕЙСТВИЕ ВЪРХУ СПОСОБНОСТТА ЗА УПРАЖНЯВАНЕ НА ТРУД

Насилието срещу жени в своите тревожно много на брой проявления е тема, която за щастие в днешно време постигна такова ниво на осъзнатост и чувствителност, каквото в миналото бе невъзможно да си представим. В непрекъснато изменящата се законодателна рамка, сред всичките безбройни аспекти и деликатни фактори, които следва да бъдат вземани предвид, съществува един, който наистина „разглежда“ жените в чистата светлина на тяхното социално и политическо съществуване, а именно като активни членове на обществото, равнопоставени на заобикалящите ги мъже. Истина е, че наред с вечната тема на равенство между половете, когато стане въпрос за заплащане, работно време, сексуален тормоз, и „невидими“ предразсъдъци спрямо жените, инициативите на системата за европейско правосъдие за жените понастоящем има за цел подобряване на закрилата и гарантиране на подходяща компенсация за така широко обсъжданите жертви. Разбира се, тази промяна предполага признаването на многобройните начини, по които едно насилствено престъпление срещу жена може да окаже влияние не само върху нейното емоционално и психично състояние, но и върху различните аспекти на социалния ѝ живот, включително, разбира се, и нейната способност да упражнява труд.

Всъщност от най-голямо значение е способността да упражнява труд след претърпяно престъпление с насилие да се вземе предвид от съдебния орган, определящ размера на компенсацията, полагаща се на жената жертва.

Що се отнася до оценката на компенсацията, получена в случай на негативно въздействие върху способността за упражняване на трудова дейност, най-напред и почти инстинктивно, този тип компенсация се причислява към обхвата и разпоредбите на гражданското право. Ако дадена жена загуби за постоянно или временно способността си да работи в резултат на насилствено престъпление срещу нея, компенсация ще бъде присъдена и в двата случая. С други думи получената в края на производството компенсация по същество ще представлява следствие на строг анализ на числа, броене на дни отсъствие от работа и пропуснати доходи. Основният пункт на неразбиране в тези случаи, често дължащ се на „ранната възраст“ на тези новосъздадени механизми на защита в съдебната система, както и на липсата на правилна информация, е че разбирането на жертвата какво ѝ се полага по закон като компенсация за намалената ѝ способност да работи, зависи от общия доход, който тя е придобила от труда си. Затова е съществено важно, не само в смисъл на разясняване на правното основание, но и в смисъл на осъзнаване на проблема като цяло, жертвите да са наясно и напълно да разбират, че независимо какво е проявлението на тяхната невъзможност да упражняват труд, загубите им ще бъдат покрити и те ще бъдат удовлетворени до размера на тези загуби. Преди всичко, това означава, че когато стане въпрос за точното определяне на сумата за компенсация, съдията следва винаги да

³² Върховен комисариат на ООН за бежанците OHCHR. "Какви са правата на човека?" <https://www.ohchr.org/SP/Issues/Pages/WhatareHumanRights.aspx>.

взема предвид месечния нетен доход, от който жертвата е лишена вследствие на престъплението срещу нея, както и всякакви други загуби, като например пропуснати професионални възможности.

Друг аспект на това разяснение е усещането за сигурност, което трябва да бъде дадено на жертвите. От гледна точка на имуществените вреди – да се предотврати жертвата да се чувства финансово несигурна и социално изолирана (което за жалост става твърде често), с което не само да се запази връзката на жертвата с обществото, но и тя да се разтовари от прекомерния стрес, с което да се гарантира нейното оцеляване, така да се каже. Също така създаването и прилагането на такъв тип гаранции несъмнено подсилва куража на жертвите да се изправят и да разобличат престъпленията, извършени срещу тях – проблем, за чието преодоляване е направено много, но още много остава да се направи.

Въпреки това обаче във всеки аспект на темата за присъдената компенсация следва дебело да се подчертае, че направеният по-горе анализ представлява минимумът на закрилата от държавата за тези жени. По въпроси на компенсацията е изключително важно да се разбере и оцени фактът, че всеки случай следва да се разглежда поотделно и ad hoc, за да се гарантира, че не само имуществените вреди, а и моралното страдание на жертвата ще бъде компенсирани, поне от гледна точка на правото.

3.6. БОЛНИЧНИ И ДРУГИ МЕДИЦИНСКИ РАЗХОДИ

Една деликатна, но важна част от съдебното преследване на извършителите на насилие е оценката на материалните и морални вреди, за които жертвата трябва да бъде компенсирани във връзка с престъплението. Ето защо, актът на въздаване на правосъдие обхваща не само наказателните последствия от престъплението, но и обезщетението – още от времето на първите писмени законови актове (Hammurabi).

Такова обезщетение може да бъде определено в присъдата, резултат от наказателното производство, или да се потърси с отделна искова молба в граждански съд, ако жертвата или нейните законови представители имат намерение да внесат такава.

Алгоритъмът за изчисление на такива разходи може да бъде уточнен, макар и не без ограничения или оспорване. Хуманното и справедливо правосъдие би следвало да избягва да прави оценки на „цената и разходите“ на дадено престъпление.

Жертвите често подават молби за обезщетение, пропорционално на преживените емоции и субективната им преценка на фактите. От друга страна, съдиите и прокурорите трябва да се осланят както на субективни, така и на обективни доказателства. Необходимостта от обективни доказателства се удовлетворява с оценка на разходите.

В настоящата глава се предлага една обща рамка за такива оценки.

Ще се придържаме към разликата, която редица правни системи правят между имуществени и неимуществени вреди. Болничните разходи и разносните за медицинско обслужване и психиатрични грижи представляват материално обезщетение за имуществени вреди.

В този смисъл добра отправна точка би била да следваме оценката на престъпното деяние:

а) като функция на закона: тежест на престъплението;

б) от съдебномедицинска, психологическа и икономическа гледна точка: последиците от престъпното деяние.

Общи насоки

Неотменимо право на всеки гражданин е правото на здраве³³. За тази цел гражданите внасят средства в националните фондове за здравеопазване и социални грижи и ползват медицинска помощ в случай на травма. Системите за здравеопазване разграничават различните нива на грижа на първично и вторично, както и на болнично и амбулаторно обслужване. Социалните помощи за увреждания са отделен дял и следва да се разглеждат в отделна глава.

Един от критериите за оценка на разходите е *броят на дните за необходимите непрекъснати медицински грижи* – т. е. болнични и амбулаторни.

Необходимо е да се прилага съдебномедицинско счетоводство³⁴, за да може систематично да се изчисляват преките и косвени разходи за здравеопазване, направени от жертвата и нейното семейство след престъплението. В такива случаи доказателства са документацията от местопрестъплението, болничните документи, медицинските направления и дните отпуск по болест, но също така и насоките за най-добра медицинска практика и одобрените медицински протоколи съгласно националното законодателство. Може да се възложат такива експертизи за оценка на общите медицински разходи, свързани с престъпното деяние, като се започне от първия момент на сигнала, подаден в полицията, до момента на съдебното заседание и прогнозния период за възстановяване на жертвата.

За тази цел в алгоритъма за изчисление на разходите могат да бъдат включени фактури от болници, разноски за пътуване на семейството, настаняване и наем на жилище (където е приложимо), разходи за посрещане на ежедневни нужди (храна, вода и пр.), неплатен отпуск за асистирание и придружаване на жертвата по време на престоя в болницата. Към експертизата следва да се прибави анализ на предходните приходи на жертвата и тяхната загуба в резултат на настъпилата нетрудоспособност.

Разковничето тук е винаги за кого е предназначена тази компенсация. Като преки последици от акта на насилие жертвата следва да понесе временната или постоянна загуба на своята социална, физическа и психологична автономияⁱ, която за краткост може да бъде наричана „болка и страдание“. Ефектът е много сериозен и може да се наложи продължително медицинско лечение и често да има икономически последици.

Оценяващият орган следва да отчете и медицинските разходи и прегледи (протезиране, реконструктивна хирургична намеса, изследвания с най-напреднала медицинска апаратура), направени от пациента и/или нейното семейство, както и

³³ Tinari, FD: Практика на съдебномедицинската икономика: Въведение, *Eastern Economic Journal* том 36, брой 3 (Лято 2010), стр. 398-406.

³⁴ <https://www.oatext.com/Noneconomic-damages-due-to-physical-and-sexual-assault-estimates-from-civil-jury-awards.php>.

такива, които недвусмислено са по препоръка на лекуващия лекар или лекарски екип по смисъла на насоките за най-добра медицинска практика и медицината на базата на доказателства.

Оценяващият орган следва да бъде информиран относно размера на покритието от основната медицинска осигуровка съгласно националното законодателство. То обикновено съдържа понятието „минимален стандарт на грижа“. От друга страна, по етични, морални и материални причини, в случаите на жертви на престъпно насилие медицинската грижа следва да се предоставя на ниво „златен стандарт“.

Като начало очевиден проблем, който възниква във връзка с гореказаното е, че цената на здравните грижи е доста различна в рамките на Европейския съюз. Опасно следствие от този факт е, че престъплението излиза по-евтино в някои части на континента в сравнение с други.

Националните и международни конвенции следва да въведат практики на „златен стандарт“ за случаите на насилствени престъпления, при които се нанася телесна повреда. Поради това, когато националните ресурси са технически изчерпани и най-добрата медицинска грижа може да бъде осигурена другаде, това трябва да бъде достъпно за жертвата. Подобен е случаят на жертви, изложени на тежки или сложни изгаряния, които биха могли да доведат до трайна нетрудоспособност (от умишлен палеж, изгаряния с химикали и пр.), и които могат да бъдат прехвърляни в национални или интернационални специализирани центрове за постигане на по-добри резултати. Освен това в случай на категорична инвалидност или недъг, разходите за помощните средства може да надхвърлят националния бюджет за здравеопазване по линия на здравната каса. И тук отново грижата съгласно минимален стандарт следва да бъде сменена с насоките за най-добра практика. Жертвите следва да имат право на реимбурсиране и пълно покриване на разходите за подобни технически средства.

Вторият проблем е свързан със случаите, когато престъплението е извършено в държава, различна от родината на жертвата, или в държава по местоживееене, в която медицинското покритие става по силата на медицинска застраховка при пътуване. В тези случаи допълнителни разходи могат да възникнат поради ограничено покритие на застраховката, но и с репатриране, допълнителни такси, които са зле или двусмислено разяснени в полицата на застраховката, или извънредни разходи, директно свързани с медицинските последици от престъплението. Например, докато от съда се очаква да се произнесе по престъплението с насилие като стриктно се придържа към разглеждане на наказателните аспекти на деянието, оценяващият орган може да се окаже в неблагоприятното положение да изготви оценка на възникналите разходи и право на компенсация в трансграничен аспект. Могат да бъдат изпратени следствени поръчки, да се наложи да се поръча оценка от вещо лице от друга държава. За тези понякога сложни случаи съдебномедицинското счетоводство следва да стане част от стандарта на произнасяне на присъдата, а магистратите на национално равнище следва да улеснят неговото прилагане.

Третият проблем засяга онези случаи, когато като пряк резултат от нападението жертвата временно или завинаги губи разсъдъка си. Това може да се дължи на продължителна кома, вегетативни състояния или органични състояния, несъвместими с *compos mentis* (напр. тежка мозъчна травма), но също и в случаите, когато психичното

състояние на жертвата е отчасти или изцяло влошено. Магистратът следва да определи законен настойник (член на семейството или най-близък роднина), или да назначи такъв с отделно решение.

Необходимо е да се отбележи, че загубата на психическа автономия и степента на тази загуба не накърняват основните човешки права на засегнатото лице. Субективното „възприятие“ за наличие или отсъствие на увреждане – както се случва понякога с коматозни жертви – следва да се разглежда като променлива тежест за целите на финансовата компенсация, и не следва да обезсилва съдебномедицинската икономическа оценка. Експертизата от вещо лице може да съдържа както разносните за ежедневна медицинска грижа, пряко свързани с нуждите на жертвата, така и оценка на разходите за живот на медицинския асистент, определен от магистрата. Правният статут на медицинския асистент, неговите права и задължения, следва да бъдат ясно и недвусмислено посочени от магистрата, което също трябва да посочи механизмите на финансовата отчетност за отпуснатите средства за предотвратяване на по-нататъшни посягателства върху жертвата или лошо отношение към нея.

Загуба на свобода, загуба на възможност

Специално внимание заслужават индексите за приравняване в изчисленията на дължимите компенсации, където – поради естеството на престъплението – жертвата е загубила свободата си (на придвижване, на преследване на своите житейски цели, и пр.) и възможностите си (да създаде семейство, да роди деца, да бъде продуктивен член на обществото).

Особено внимание следва да се обърне на жертви, които поради личната си уязвимост са загубили не само различни типове свободи, но и възможността да водят нормален и достоен живот. Когато жертвата е малолетна, ученик, стажант, жена в началото на кариерата си или когато жертвата е уязвима поради предходно или нововъзникнало увреждане, временна или постоянна нетрудоспособност, оценката на вредите следва да се индексира от коефициент, зависещ от здравия разум на магистрата и поставен в контекста на конкретния случай, след като се установят всички променливи. Обезщетението за пропуснати възможности не е компенсация пар екселанс, а част от рехабилитацията и процеса на обезщетяване, който трябва да бъде използван във връзка с оценката на степента на инвалидност.

3.7. ПОСЛЕДСТВИЯ НА ПРЕСТЪПЛЕНИЕТО ЗА ДРУГИ ЧЛЕНОВЕ НА СЕМЕЙСТВОТО

Членовете на семейството, както при случаите на смърт на жертвата, така и при нейното оцеляване след престъпното деяние, представляват обект на значително внимание при оценката на въздействието на виктимизацията и последващата компенсация, която може да бъде присъдена от органите, вземащи решение.

Виктимизацията се отразява не само на жертвата, но и на най-близките членове на семейството ѝ, роднините, съседите и познатите за дълго време „за години напред и дори за цял живот“.³⁵ Много вероятно е брачните и други отношения да пострадат

³⁵ Канадски ресурсен център за жертви на престъпления (2005) *Въздействие на виктимизацията*.

значително в резултат на престъплението в емоционален, психологически и не на последно място финансов план. Например, наред с финансовите загуби, убийството на член от семейството е установено, че намалява процента на заетост на надживелите го членове на семейството.³⁶ Следователно възникналите морални и материални вреди за най-близките членове на семейството, независимо дали пряката жертва е оцеляла или не, трябва да бъдат установени съгласно установените правила за доказателства и съгласно приложимото законодателство, като на имащите право и подали молба лица следва да се присъди компенсация.

Редица изследвания са насочени към въздействието на престъплението върху децата и полагането на родителски грижи. Децата са на предната линия на внимание на властите и организациите, предлагащи услуги, като потенциално най-уязвимите от всички членове на семейството поради своята крехка възраст, продължаващото физическо и психическо развитие и унищожителния ефект, който престъпленията срещу техен родител имат върху тях. Физическото и емоционално въздействие на престъпното деяние върху тях трябва да бъде оценено посредством съответни доказателства от типа на медицински и психиатрични експертизи, и разглеждане на различни съпътстващи: отсъствия/отпадане от училище, по-лош успех в училище, странене от приятелите в училище и извънкласните занимания, (вредно) медийно влияние.

Колкото до полагането на родителски грижи, изследователите отчитат смесено въздействие на домашното насилие върху ролята на родител на пострадалата жена. Освен в случаите на засилено съчувствие и грижа, теориите твърдят като цяло, че насилието от страна на партньора оказва негативно влияние върху способността на жертвата да полага родителски грижи поради физическия и емоционален дистрес на жертвата, както и проблемите с психичното здраве, включително депресия. Установените негативни ефекти са намалено търпение и мотивация, увеличена дразнимост и изнервеност, тактика на строга дисциплина.³⁷ Нарушената способност за полагане на родителски грижи навеждат на мисълта за вреда както за родителите жертви, така и за техните деца, която трябва да бъде обследвана с всички позволени доказателствени средства и може да намери израз в съответна компенсация за неимуществени вреди.

По отношение на конкретните случаи на виктимизация, особено внимание се отделя на тежките престъпления като излагане на насилие на деца, злоупотреба с власт и свързано с това посегателство срещу деца, при които „ефектът може да бъде пренесен от едно поколение върху следващото“.³⁸ Следователно вредните въздействия, свързани с възможна компенсация, може би трябва да се обследват сред няколко поколения в едно семейство, като се вземе предвид приложимата давност по закон.

Интересно е, че научните изследвания установяват, че подобно явление може да се очаква във връзка с престъпления като убийство, изтезание и изнасилване, престъпленията с нападение, обирите и кражбите също могат да породят трайно чувство на безсилие, несигурност, гняв и страх както у жертвите, така вероятно и у

³⁶ Hanson, R., Sawyer, G., Begle, A., Hubel, G. (2010) Въздействието на престъпната виктимизация върху качеството на живота; авторски ръкопис, публикуван в окончателно редактиран вид като: Травматичен стрес 2010 апр.; 23(2): 189–197.

³⁷ Въздействието на престъпната виктимизация върху качеството на живота; авторски ръкопис, публикуван в окончателно редактиран вид като: Травматичен стрес 2010 апр.; 23(2): 189–197.

³⁸ Канадски ресурсен център за жертви на престъпления (2005) *Въздействие на виктимизацията*.

членовете на техните семейства.³⁹ Следователно по силата на действащото национално законодателство и доколкото това е възможно, органите, вземащи решения, следва да не се ограничават до оценка на вредите от типичните „престъпления против личността“, а да отчетат и емоционалното и психическо въздействие на престъпления, които иначе се класифицират като престъпления против собствеността.

Друго последствие на виктимизацията, отчетано в личен и семеен контекст на жертвата е смущението в интимните отношения поради невъзможност на жертвата да функционира вече като съпруга или интимна партньорка по причини на страх, раздразнителност, прекалено внимание към травмата, нарушена способност за привързване към други хора.⁴⁰ Следователно разделите или разводите със партньора/съпруга могат да бъдат считани за неимуществени вреди, понесени в резултат на актове на насилие и следва да бъдат компенсирани съразмерно.

3.8. ИНТЕРСЕКЦИОНАЛНИ ФАКТОРИ

Член 10 от Директива 2010/41/ЕС на Европейския парламент и Съвета от 7 юли 2010 г. за прилагането на принципа за равно третиране на мъжете и жените, които изпълняват дейности в качеството на самонаети лица (обнародвана в Официален журнал на ЕС от 15 юли 2010, L 180/1) гласи: „Държавите-членки въвеждат в националните си правни системи мерките, които са необходими, за да се гарантира действителна и ефективна компенсация или репарирание на вредите съгласно определения от държавите-членки ред по отношение на загуби или вреди, претърпени от дадено лице вследствие на основана на пола дискриминация, като такава компенсация или възстановяване на вреди действа възпиращо и е пропорционална на претърпяната загуба или вреда. Такава компенсация или възстановяване на вреди не следва да се ограничава от предварително определен максимален размер“.

Този член се допълва от Обща препоръка № 28, съгласно която Комисията за премахване на дискриминацията срещу жени приканва държавите, участващи в нея, да включат и забранят в правните си актове подобни интерсекционални форми на дискриминация и тяхното кумулативно негативно въздействие върху засегнатите от тях жени, както и да приемат и следват политики и програми за премахване на такива ситуации.

Тези интерсекционални форми на дискриминация се наричат множествена дискриминация или интерсекционалност, понятие, което означава резултат от две или повече кумулативни системи на дискриминация и се отнася до начина, по който те допринасят за създаване на различни напластявания на неравенство.

Понятието интесекционалност е въведено от професора по право Kimberlé Crenshaw през 1989 г., поставяйки под съмнение съдебния догматизъм и феминистките

³⁹ Канадски ресурсен център за жертви на престъпления (2005) *Въздействие на виктимизацията*.

⁴⁰ Hanson, R., Sawyer, G., Begle, A., Hubel, G. (2010) Въздействието на престъпната виктимизация върху качеството на живота; авторски ръкопис, публикуван в окончателно редактиран вид като: Травматичен стрес 2010 апр.; 23(2): 189–197 .

и расистки критици на закона. В системата на Европейското право то е изразено с термина „множествена дискриминация“⁴¹ като синоним на интерсекционалност.

Аспектите, развити посредством понятието интерсекционалност са:

- вниманието се съсредоточава върху обекта в точката на пресичане между различните системи на дискриминация (сексизъм, расизъм, ...), като актът на дискриминация срещу него не може да се дефинира като се използват категории за социална класификация самостоятелно и изолирано една от друга;
- подчертава се едновременното действие на дискриминаторните фактори;
- парадоксални ефекти от анализ, намеса или политики на базата на единична форма на дискриминация на база на раса, пол и класа поотделно, като се създава нова динамика на обезсилване.

Ако не се приложи това ново понятие за интерсекционалност, въздействието от пресичането на повече от една дискриминация би останало невидимо за традиционните анализи, които биха разделили и обследвали всяка една дискриминация поотделно, като така би останало незабелязано какво се случва, когато тези дискриминации се пресекат⁴². По този начин няма да се налага да се идентифицират и следователно компенсират такива случаи на дискриминация.

Съществуването на множество дискриминации причинява по-сериозни вреди на жертвата, доколкото тя търпи дискриминация поради повече от една причина, както и поради взаимодействието между тези дискриминации. Този въпрос, погледнато от компенсаторна гледна точка, може да има последствия при определяне размера на вредата, понесена от жената, и дължимото репарирание на тази вреда.

И така, можем да попаднем на ситуации, при които въпреки че вредата, причинена от насилие може да е една и съща, в действителност тя да прерасне в по-голяма психологическа и неимуществена вреда поради факта, че са налице други форми на дискриминация спрямо пострадалото лице и поради безпокойството, което се явява резултат от тях. Пресечната точка на дискриминациите и усещането за безпокойство на пострадалото лице може да се отрази на постигането от него на различни социални, икономически, професионални, образователни и други цели.

Според Агенцията на ЕС за основни права в редица държави се отчитат нападения срещу жени с външен вид на мюсюлманки. Повечето от актовете на ислямophobia, извършени през 2015 г. са насочени срещу жени (74% във Франция и 90% в Нидерландия)⁴³. Установяваме и друг пример от [изявлението на] Специалния докладчик по въпросите на малцинствата, която отбелязва, че жените ромки са обект

⁴¹ Директива на Съвета 2000/43/ЕС от 29 юни 2000 г. прилагаща принципа на равно третиране на лицата, без оглед на раса и етнически произход, Предпоставка 14 на <http://xurl.es/rqh1s>.

Директива на Съвета 2000/78/ЕС от 27 ноември 2000 г. за създаване на обща рамка за равно третиране в областта на заетостта и професиите, Предпоставка 3 at <http://xurl.es/k2bks>.

⁴² Делото, което обикновено се споменава като отправна точка е De Graffenreid срещу General Motors 1977. В това решение на съда се потвърждава възможността за подаване на жалба при случаи на дискриминация на основание или раса, или пол, но се изключва възможността жалбата да включва и двете (De Graffenreid v. General Motors Assembly Division, St. Louis, 413 F. Supp. 142, 143 (EDMo.1976)) <http://xurl.es/3gc3o>.

⁴³ Агенция на ЕС за основни права (обичайно известна на английски като Fundamental Rights Agency; FRA), Настояща миграционна ситуация в ЕС: престъпления от омраза, ноември 2016 г., стр. 6. <http://xurl.es/cgl51>.

на стереотип за склонност към промискуитет, което ги излага на по-голям риск от превръщане в жертви на експлоатация, сексуално насилие и насилие, основаващо се на пол⁴⁴.

Стереотипите и предразсъдъците на база на комбинация от фактори, като например раса, етнически произход, заетост или наследство, религия, пол, физически или психически недъг, сексуална ориентация и ориентация като социална роля на пола, наред с други фактори, излагат жените и момичетата на по-голям риск от различни форми на насилие.

В отговор на това, бихме посочили нуждата да разширим рамката на ползрението, като по този начин можем да видим как различните типове насилие засягат всяка една жена във всеки един момент: жени мигрантки, жени от етническите малцинства или такива с физически или психически недъзи, млади и непълнолетни жени мигрантки, или такива, които произхождат от етнически малцинства, транссексуални жени, жени в затруднено положение поради невладеене на език, жени, които изповядват религии на малцинствата в различни контексти, жени с оскъдни икономически ресурси и пр.

Единствено ако всичко това бъде взето предвид, ще можем да видим колко сложно проявление може да има дискриминацията в различните ситуации, което утежнява последствията от насилието. Единствено на тази база можем да направим оценка на реалните неимуществени и психологически вреди, които всяка жена е понесла, и съответно да я обезщетим.

⁴⁴ Доклад на Специалния докладчик по въпросите на малцинствата, Rita Izsák, paragraph 34. <http://xurl.es/3odku>.

ГЛАВА 4

ДОКАЗАТЕЛСТВА ПО ДЕЛА ЗА ФИНАНСОВА КОМПЕНСАЦИЯ

4.1. СЪДЕБНОМЕДИЦИНСКИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЗА ОЦЕНКА НА ТЕЛЕСНА ПОВРЕДА

Насилието срещу жени продължава да представлява значим и пагубен обществен проблем⁴⁵. Домашното насилие, покушението и изнасилването са само някои от случаите, в които жените получават физически травми, животът им попада в опасност, но също така и започват да изпитват срам, унижение и страх, чувството им за достойнство е унищожено. Една правилна, цялостна и най-вече компетентна оценка на травмите, както физически, така и психически, при съдебномедицински преглед е от решаващо значение за гледането на такива дела за насилие и за преодоляване на последствията от насилието, претърпяно от жертвата⁴⁶. Участващите в процеса на правораздаване магистрати имат нужда от ясни и лесно разбираеми експертизи, за да бъдат в състояние да произнесат справедлива присъда и да определят какво обезщетение се полага на пострадалата, както във финансово, така и в друго изражение.

Настоящият раздел е посветен на документирането на *физическите* травми, нанесени на лицето, което е станало жертва на престъпление, физическа принуда, изнасилване или трафик на хора, като проявления на насилие. *Психичната* оценка на жертвата е предмет на разглеждане в друг самостоятелен раздел.

Медицинско заключение

Заключението от съдебномедицинския преглед се съставя след края на прегледа в съдебна медицина и след като излязат резултатите от лабораторните изследвания. Националните/местни регулиращи органи могат да имат конкретни образци или да обръщат специално внимание на конкретен аспект от този преглед.

Медицинското заключение е кулминацията на медицинското разследване и като такава следва да се справи със задачата (Ludes *et al*, 2017)⁴⁷:

- a) надлежно да опише здравословното състояние на жертвата към момента на прегледа като функция на автономност, спрямо нуждата ѝ от непрекъсната медицинска грижа;
- b) да определи естеството на понесените травми на ясен и разбираем език;
- c) да представи наблюденията от параклиничните доказателства;

⁴⁵[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630296/EPRS_BRI\(2018\)630296_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630296/EPRS_BRI(2018)630296_EN.pdf).

⁴⁶<https://www.coe.int/fr/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e>.

⁴⁷ Ludes, A., Geraut, A., Vali, M., Cusack, D., Ferrara, D., Keller, E., Mangin, P., Vieira, D.N.: Указания за прегледи на жертви на сексуално посегателство – хармонизиране на съдебномедицинските и медико-правните прегледи на лица *Int J Legal Med.* 2018 Nov;132(6):1671-1674. doi: 10.1007/s00414-018-1791-y. Epub 2018 Feb 21.

d) да посочи връзка с обстоятелствата, при които са възникнали те, като разясни механизма на травмата, интензитета и тежестта на последствията. Медицинското заключение следва да представя механизма, по който са нанесени травмите, дали те съответстват на разказа на жертвата, на ясен и недвусмислен език. Оценката на нетрудоспособността представлява полезен извод за крайната оценка за финансовата компенсация, която трябва да бъде присъдена на жертвата.

Следователно съдебномедицинската експертиза следва да съдържа най-малкото:

- a. име на органа, възложил експертизата;
- b. цел на заявката;
- c. име, квалификация и статус на съдебномедицинския/те експерт/и;
- d. имена и дата на раждане на прегледаното лице;
- e. начин на установяване самоличността на лицето;
- f. дата, място и време на медицинската оценка;
- g. дата на съставяне на експертизата;
- h. синопсис на историята на травмата (свободен текст);
- i. списък от оплаквания (на прегледаното лице);
- j. описание на находката (медицински преглед и параклинични доказателства);
- k. списък на резултатите от направените изследвания.

На магистратите, т.е. съдиите и прокурорите, следва да бъде обяснено с ясни и недвусмислени термини как е нанесена травмата. Разказът по спомени на жертвата е и *трябва* да остане важна част от експертизата. Всяка правосъдна система, която остава сляпа за субективния ужас и безсилие на жертвата, за това как е изглеждало престъплението в *нейните очи*, не би могла да постигне целите си. От друга страна, медицинските специалисти следва да бъдат инструктирани внимателно да записват и документират разказа на прегледаното лице с минимална намеса. Освен това стандарт за последователност при съставяне на експертизата е да се посочи съответствието между травмите и разказа (а не обратното), за да се постигне една по-добра последователност.

Когато комуникацията не става на родния език на жертвата, следва да се използват услугите на специализиран преводач. Необходимо е да се положат усилия преводачът да е преминал специално обучение и да не е член на семейството на жертвата. Желан стандарт за свеждане до минимум на дискомфорта е подход, при който се отчитат манталитетът и културните особености на жертвата. Той улеснява общуването между съдебния лекар и преглежданото лице. В противен случай то би било безлично и трудно постижимо. В крайна сметка взаимната симпатия и съчувствие могат да се окажат най-съществените предпоставки.

Имащите отношение към процеса лица следва да са наясно, че насилието като престъпление, макар и не винаги, е умишлено престъпление. Съдебномедицинските експертизи за физическите травми често са прекалено подробни и в тях преобладава медицинската терминология. Предвид гореказаното, съществените теми, важни при експертизата са:ⁱⁱ

i) *Съзнателно намерение за причиняване на животозастрашаваща травма* (т.е. дали намерението е било да се извърши убийство или не на базата на

естеството на травмите): това зависи от използвания предмет, зоната по тялото, която е била цел, броя на травмите, но и това, което наричаме „осакатяване, посрамване и обвиняване”, т.е. намерението на извършителя да обезчовечи жертвата като:

- a. действа с прекомерна сила;
- b. действа с намерение да причини болка и страдание;
- c. действа с жестокост или нужда да доминира;
- d. действа многократно, порочно и без знак на съжаление.

ii) *Интензитет на физическите последствия*, в краткосрочен и дългосрочен план. Масивните травми или многократната травматизация водят до нестабилно здравословно състояние. Хроничната болка, невъзможността за придвижване, но и функционалното увреждане на различни части на тялото са причина не само за субективно страдание, но и за обективни затруднения в ежедневието. Съдебномедицинските експертизи следва да съдържат размер/ниво на увреждане, както субективно възприемано, така и обективно измерено.

iii) *Тежест на физическите травми*. Прагът за крайно тежка травма – от гледна точка на магистратите – е всяка травма, която води до продължителна или дефинитивна инвалидизация или (по логиката на осакатяване и посрамване) маргинализация на жертвата в живота и обществото. Но стандартите за инвалидност следва да включват минимални стандарти, които като цяло представляват нужда от медицински грижи, която се посочва в медицинската експертиза. Поради това всяка травма, която води до необходимост от лицева или реконструктивна хирургична намеса за части от тялото, или травми, вследствие на които настъпва увреждане на някой съд или нерв, или остават масивни белези за цял живот, или е налице функционална загуба на част от тялото (т.е. увреждане на органи или вътрешен кръвоизлив), са белези за тежест.

За по-доброто разбиране на въпроса как се съставят съдебномедицински експертизи за телесни повреди кратък синопсис на отделните стъпки е предложен по-долу.

Интервю

Всяка медицинска оценка е различна и зависи от разказа на пациентката и от нейното социо-икономическо положение, култура и стил на общуване. Преглеждащият следва да води записки за случилото се, за да документира случая (*анамнеза*). Пълна медицинска история на жертвата, т.е. предходни заболявания, операции, импланти, медицинско лечение, навици за хранене, известни алергии, употреба на различни субстанции (кафе, алкохол, тютюн, хранителни добавки без рецепта, лекарства за повишаване на тонуса), отразяват се и житейските навици и привычки (включително и история на предишни хоспитализации и възможност за медицинска документация в подкрепа на казаното).⁴⁸

Оглед

⁴⁸https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/757539/fsr-g-212-medical-forensic-examination-guidance-consultation1.pdf;

Aggrawal, A., Salient Характеристики на медиколегиалния сертификат, MAMC J Med Sci 2015; 1: 45 – 51.

Подробният външен оглед на тялото следва да започва отгоре надолу (кранио-каудално), отпред след това отзад (сагитално) и след това латерално (фронтално) като ориентация, и с използване на анатомични схеми. Преглеждащият описва с *медицински* термини естеството на лезиите, нивото на тежест, интензитета и точната анатомична локализация. Записват се всички белези, охлузвания, но и всякакви анатомични особености (родилни петна, невуси, хемангиоми, но и татуировки, пиърсинги). Магистратите следва да разполагат с ясно схематично представяне на травмите, наличие или отсъствие на животозастрашаващ характер на тези травми, екстензии, екстензиите към различни части на тялото и органи, както и функционалните последици от тях.

Съдебномедицинските фотографии дават още едно ниво на информация и могат да добавят допълнителни сведения (дълбочина/възраст на лезиите, възможност за спектрален анализ и пр.). Надлежното фотографско документиране следва да съдържа информация каква технология е използвана, съгласно публикувани указания (където има такива), легенди за мерните единици, дата и подпис. Фотоснимките следва да се правят на пряка светлина, без филтри, и да се съхраняват в негатив. Когато фотографът и преглеждащият са различни хора, снимките на засегнати интимни области следва да се направят от преглеждащия лекар.

Медицински преглед

Преглеждащият лекар систематично преглежда основните части на тялото и органите. Минималният стандарт за медицински преглед започва от сърдечносъдовата система, дихателните пътища, неврологичната оценка и може в зависимост от случая да включва по-специфични прегледи (офталмологичен, гинекологичен, хирургичен/неврохирургичен).

Индикаторите за тежест и интензитет могат да бъдат преки и косвени. Директните индикатори са белези от ухапване, лезии от разрезни рани или драскане с нокти, безразборни причиняващи болка наранявания, следи от изгаряне, вкарване на предмети в телесни кухини, частично отскубване на коса или обезобразяване на лице/интимни области (гърди, задни части, гениталии), разкъсвания и хематоми по различни части от тялото. Косвените индикатори – когато травмата е нанесена опосредствано, с документирана история на повтарящи се наранявания на подобни места, наличие на фрактури на различна възраст и белези от ненормално зарастване, белези, изменения на тъканите в резултат на многократни побои/агресия.

Параклиничен преглед

Физическата травма засяга цялостните и локални функции и равновесие на тялото. Това води до кръвоизливи (кръвоносядания), било то външни или вътрешни, следвани от различни степени на зарастване на ниво тъкани или органи. Ненормалното зарастване, непълното зарастване или осакатяването или инфекциите обичайно се документират. При удар с тъп предмет мускулите, костите, съединителните тъкани освобождават протеини, които циркулират в кръвоносната система и понякога засягат функциите на бъбреците и черния дроб. Кръвозагубата при прободни рани води до променени стойности на кръвната картина и вероятност от инфекция. Електролитите (натрий, калий, калций и магнезий) и ензимите (от семейството на *киназите*), чернодробните маркери (ALT/AST, GGT, LDH) могат да повишат нивата си, което води до

временна или трайна инвалидност. Всички пациентки се изследват за болести, предавани по полов път, хепатит В и С, както и за вируса на СПИН /HIV/.

Етични съображения за извършващия прегледа⁴⁹

Извършващият прегледа следва да се въздържа от внушения и забележки по време на интервюто. Въпросите, изискващи разказвателен отговор, са за предпочитане. Лекарят може да каже в началото на разговора, че ще е необходимо да научи по-големи подробности за някои оплаквания и че за тази цел ще използва и целенасочени въпроси. Аудиозапис или видеозапис на медицинското интервю могат да допринесат за точното отразяване, но могат да бъдат травмиращи за жертвата. Жертвата следва да бъде информирана дали ще бъдат използвани такива технически средства и задължително трябва да ѝ се даде право да откаже – ако желае това. През цялото време на пациентката трябва да се напомня, че не е необходимо да отговаря на въпросите, които счита за причиняващи ѝ болка/неудобство. Лекарят следва да е наясно и да прояви проактивност към повторната травматизация на пациентката (виж раздела за психологична оценка). Но въпреки това задължително трябва да се отбележат въпросите, на които пациентката не е дала отговор. Много важно е да се знае, че извършващият прегледа трябва да запише *дословно* обясненията на пациента относно неговите/нейните симптоми, за да се избегне субективното им тълкуване по-нататък. Записките се водят с химикалка, поставя им се дата и подпис, за препоръчване от извършващия прегледа. Когато извършващият прегледа или друго лице внасят допълнителни бележки, те също трябва да имат дата и подпис. Съкращенията, когато са от полза и са необходими, следва да бъдат недвусмислени и лесно разбираеми за неспециалисти по темата.

Магистратите следва да са наясно с двойствения характер на престъпленията, свързани с насилие като цяло. От една страна, физическите травми са причина за страдание, временна или трайна нетрудоспособност и нужда от медицински грижи и рехабилитация. От друга – актовете на насилие със средствата на насилие и с мотивация насилие оказват огромно въздействие върху психиката на жертвата и доброто ѝ емоционалното състояние. Медицинските експертизи следва да съдържат или да бъдат придружени от психологична експертиза на жертвата като част от систематично събран доказателствен материал, за да се помогне на адвокатите, прокурорите и съдиите да се справят със задачата да бъде въздадено правосъдие в съдебната зала.

4.2. ПСИХОЛОГИЧНИ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЗА ОЦЕНКА НА ПСИХИЧНО СТРАДАНИЕ

Систематичното документиране на психологичните последици за жертвите на насилие и тежки престъпления следва да бъде стандарт при гледането на делата. Указанията за етична оценка и докладване са подобни на общите принципи на съдебномедицинска експертиза. Уникалното при психиатричните и психологични съдебномедицински експертизи е, че много често те разчитат на повтаряни наблюдения и заключения.

⁴⁹ <https://www.justice.gov/archives/ncfs/page/file/788576/download>.

В настоящия раздел ще разгледаме особеностите и практическите аспекти на психиатричния и психологичния преглед. В специален подраздел от него ще се спрем на преувеличаването и злоупотребяването.

Психиатричната експертиза може да бъде поискана от съдебномедицинския лекар в продължение на допълнителните прегледи (неврологичен, вътрешни болести и пр.). Това може да се случи при наличие на документирана предистория на психично заболяване, или както често става, за документиране на емоционалната реакция на жертвата срещу остра травма и при рецидивирание на психологични проблеми.

Острата психологична реакция на травма представлява един континуум – започвайки от плач, тъга и страх, и стигайки до цяла една палитра от белези и симптоми на остро посттравматично стресово разстройство.

Острото посттравматично стресово разстройство е добре известно психично разстройство, което може да настъпи в дните/седмиците след травмата. Симптомите му попадат в пет общи категории: натрапчиви мисли, честа смяна на настроението, дисоциативни знаци, поведение на избягване на околните и хипер възбуда⁵⁰.

Тези симптоми често траят кратко време, но могат да бъдат достатъчно тежки, така че да се наложи да се прибегне до специализирана медицинска помощ. Много малка част от лицата, страдащи от ASD впоследствие развиват посттравматично стресово разстройство, което е инвалидизиращо състояние, налагащо непрестанни грижи от специалисти по психично здраве.

Надлежащата документация следва да съдържа:

i. Клинично интервю за първична оценка и психометрична експертиза при първа възможност. Използването на полуструктурирани интервюта, въпросници и визуално-аналогови скали има предимството да проверява неколккратно валидността, тъй като подобни оценки се правят много динамично както като част от процеса на лечение, така и в процеса по изготвяне на съдебномедицинска експертиза. Също така те засилват с обективни средства субективния и интересубективен характер на клиничните интервюта.

ii. Продължително наблюдение в рамките на няколко сеанса/срещи. Времето за съставяне на подробна експертиза е много различно в различните случаи. Въпросът за наличие на време е също много чувствителна тема. В най-общи линии минималният стандарт за изготвяне на оценката е 2-3 часа, като желаната цел е 4-6 часа в продължение на няколко дни или седмици и последващо наблюдение с развиване на ситуацията.

При преценка на такива експертизи магистратите следва да се водят от различни индикатори за тежест и интензитет. Появата *de novo* на каквото и да било психично разстройство след травмата е индикатор за тежест. Надлежащото документиране и лечение на такова състояние следва да е изразено с прости думи и обяснено в експертизата. Магистратите следва да имат предвид, че често е трудно да се потвърди психичното състояние на жертвата преди да се уточнят събитията, обект на изследване. Независимо от това, то може да се екстраполира от отсъствие на предходни психиатрични диагнози в медицинската документация на лицето, от степента на психо-социалното му функциониране, професионалната и лична биография. След преживяно

⁵⁰ <https://www.who.int/classifications/icd/icdonlineversions/en/>.

насилствено посегателство, всяка подобна промяна в поведението на жертвата е индикатор за причинност между неблагоприятното събитие и отключването на психично заболяване.

Преобладаващите симптоми и тежестта могат да бъдат представени чрез психологични заключения от интервюта и отговори на въпросници. Очевидните ограничения на чисто количествените подходи са свързани с ограничената межкултурна валидност на подобни средства или тяхното наличие в съдебномедицинските експертизи в някои държави.

Поради тази причина е за предпочитане използването на *смесен подход* за продължителен период от време.

Ранното документиране на реакцията при травма е изключително важно, но *никога* не бива да се прилага насила, защото след това може да стигматизира лицето. Психологическата подкрепа трябва да е съобразена с културата на пострадалата, като предпочитаният подход следва да бъде консултации. Професионалните заключения на психотерапевти, психолози, лекуващи психиатри – ако има такива – могат да бъдат полезни при съставянето на психологични експертизи.

С течение на времето някои от пострадалите от насилствени престъпления в миналото (нападение, изнасилване, трафик и пр.) развиват посттравматично стресово разстройство (PTSD), депресия или тревожност, понякога употреба/злоупотреба с психотропни вещества (включително болкоуспокоителни лекарства с рецепта при хронична болка). Изключително важно е да се разпознават тези знаци и симптоми и „периода на затишие пред буря“ между събитието и отключването на психологичния дистрес.

Симптомите на PTSD включват натрапчив страх, безпомощност или ужас и значителни промени в поведението. Освен това жертвите преживяват отново и отново травмиращото събитие в мисълта си, усещания по тялото си, и стряскащи рефлексии, като постоянно и активно избягват ситуации, напомнящи им за инцидента. Имат постоянно завишени нива на тревожност и стрес, които не са имали преди събитието.

Най-новите критерии за (DSM-V⁵¹) обхващат не само събития с животозастрашаващ отключващ фактор „на живот и смърт“ и реакция на лицето като ужас и безпомощност, но и други ситуации, където при повтаряща се агресия или насилие една непряка травма може да доведе до подобни психиатрични симптоми.

Преувеличаване и злоупотребяване

Изграждането на солидна и последователна клинична представа в психиатрията е една благородна цел. Въпреки това обаче, понякога клиницистът, преглеждащият, е изправен пред необичайни обстоятелства и необичайни пациенти. В настоящия подраздел ще се спрем на сигналите за преувеличаване и злоупотребяване, когато жертвата е обект на насилствено престъпление.

Симулиране на соматични и психологични симптоми може да се подозира или когато обективните клинични реалности не съвпадат, или когато жертвата представя силно преувеличени страдания и болки. Както вече стана дума, реакцията на едно лице при стрес неминуемо предизвиква промени в поведението – като се започне от

⁵¹ <https://dsm.psychiatryonline.org/doi/book/10.1176/appi.books.9780890425596>.

прекомерна зависимост от семейството и близките, и се стигне до изолиране и отчуждение. Жертвите на насилие невинаги си спомнят правилно събитията и могат да бъдат с нестабилно, променящо се настроение. И така преувеличените соматични симптоми могат да попаднат в сянката на „психосоматичните симптоми“, като по този начин погрешно се отчетат като системно невярно представяне на факти и емоции и да предизвикат сигнали за предупреждение, че преглежданото лице е субективно и не се придържа към истината.

Основната разлика между преувеличаването и злоупотребяването е свързана с *мотивацията* за изкривеното представяне на психологичните симптоми⁵². Докато жертви, които преувеличават или симулират набор от конкретни психологични симптоми, могат да бъдат принудени да го правят донякъде поради психологическото си състояние като цяло или личностните си черти; злоупотребяващите демонстрират такова поведение с ясна цел да получат привилегировано положение във финансов и медицински план, или да избегнат съдебно преследване или плащане на обезщетения. Тънка е разделителната линия между жертвата и агресора, и невинаги най-ясно забележима. Психиатричните съдебномедицински експертизи следва ясно да отграничат тези явления.

Няма противоположна за жертви, които лъжат в разказа си или в начина, по който реагират на травмата. Системното и внимателно събеседване, използването на потвърждаващи доказателства (ако има такива), няколкократното интервюиране в различни моменти от време, използването на независими информатори, може да подобри качеството на психиатричните експертизи. Заслужава да се отбележи, че разполагаме с много малко на брой способности в психологията, съдържащи елементи за установяване на „неистинност/преувеличение“, с които да се сигнализира неистинност, но използването им следва да се превърне в стандарт.

Някои от червените лампички включват прекомерно атипични или особено странни твърдения, елементи на психоза, които не се потвърждават от вторични източници, лошо спазване на назначеното лечение или обикаляне на „шопинг за специалисти“ и тяхната честа смяна (прекомерна, честа смяна на специалисти по психично здраве, които жертвата сама търси, за да потвърдят симптомите и твърденията ѝ) без ясна причина, активна намеса и участие при съставянето на съдебномедицинската експертиза (когато е налице подобно отношение), смесване и замърсяване на доказателства, самолечение и неспазване на назначеното медикаментозно лечение. Накрая следва да се отбележи, че ясен случай на злоупотреба не може да се обоснове без признание на лицето за някое от изброените по-горе обстоятелства при среща или с официален орган, или с медицински специалисти.

В случаите, когато се подозира преувеличение/злоупотреба е необходимо второ мнение от специалист по психиатрични/психологически експертизи. Следва да се отбележи, че една психиатрична експертна комисия би могла да даде голямо предимство пред една експертиза, особено в случаите, когато вещото лице е

⁵² Walczyk, JJ, Sewell N, DiBenedetto MB: Преглед на подходите за установяване на злоупотребяване в съдебномедицински контекст и обещаващи способности за откриване на лъжи с цел утежняване, *Front Psychiatry*. 2018 Dec 21;9:700. doi: 10.3389/fpsy.2018.00700. eCollection 2018.

определено от съда. Обратно, по-продължителен период на наблюдение може да постигне по-последователни резултати, отколкото само един единствен преглед.

По-долу е даден кратък синопсис за това, как се представят психиатрични/психологически експертизи.

Интервю

Отношенията между преглеждащия и преглеждания следва да се основават на внимателно и съчувствено общуване. Преглежданият трябва да бъде информиран за конкретната цел на разговора (съдебномедицинско заключение), както и че той не е поверителен, но лицето има право да не разкрива информация, ако не желае. Разговорът се документира, посочва се датата и се подписва от преглеждащия (когато е приложимо) и от пациента⁵³.

Прави се преглед на общото психично състояние на лицето. Преглеждащият записва външния вид на пациентката, дали тя е ориентирана в пространството и времето, колко лесно установява визуален/психологически контакт (контакт с очи, плавност на комуникацията). Като част от интервюто преглеждащият приканва преглежданото лице да си припомни непряко „какво е станало“.

Мисловните процеси на пациентката трябва да бъдат изследвани и в качествен и в количествен план. Пациентката усеща ли някакво укоряване или забавяне на мислите? Има ли ментален блокаж? Връщат ли се някакви натрапчиви мисли или смущаващи образи? Има ли необичайни странни мисли или проблеми с възприятията (псевдо-халюцинации/халюцинации)?

По-нататъшното протичане на интервюто е свързано със способността на лицето да извършва елементарни умствени функции, като например да разсъждава, да смята на ум, да използва езика, да прави логически асоциации. Пациентката следва да се попита дали има проблем с концентрацията, със спомнянето на събития от близкото или от далечното минало. Проблеми с кратковременната памет могат да се проявят и по време на самия преглед. Те следва да се документират. Документират се и трудностите пациентката да си спомни някои от аспектите на травмиращи събития (т.е. дали преглеждащият трябва да се връща на някои подробности или пък лицето ги споменава отново и отново „върти се в кръг“).

Следва да се документира и регулирането на настроението след нежелателното събитие и по време на интервюто. Отбелязва се, че много жертви на насилие се усещат „изтръпнали“ или „отнесени“ (виж по-горе, дисоциативни състояния). Някои проявяват раздразнителност или внезапни изблици на гняв, а други са в състояние на паника, хипер вигилантност, редуващи се с едно зловещо спокойствие. Тази зависимост от афекта следва да се отрази в доклада „каквато е“, без тълкувания на причината. От друга страна, важни са настроенията, съпътстващи натрапчивите мисли или спомени.

Въпросите относно различните биологични ритми и соматичните оплаквания също са част от психиатричното интервю. С добро качество ли е сънят на лицето? Буди ли се често през нощта? Събужда ли се по-рано, отколкото преди? Сънят ѝ

⁵³ <https://www.ohchr.org/Documents/Publications/training8Rev1en.pdf>.

възстановителен ли е или се събужда с усещане за тежест и умора на сутринта? Сънува ли лицето кошмари?

Симптомите на посттравматичен стрес неизбежно се филтрират през културата и образованието на лицето. Много често соматичните оплаквания като хронична болка (мускулно-скелетна, стави, висцерални оплаквания), често главоболие, припадъци, гадене, двигателна инкапациация, усещане за протичане на ток нагоре и надолу по гръбнака, са все част от това, което наричаме „идиом на травмата“, а именно културно обусловения репертоар от скръб и шок.

Описват се промени в апетита, мотивацията и желанието за живот. Като част от психологическото измерение на интервюто се проверява и справянето с дейностите от ежедневния бит. Усещането за отчужденост, склонността да прекарваш повече време с близките или обратното, склонността да се изолираш и избягваш общуване с околните представляват промени в предходното поведение, които следва да бъдат записани в заключението.

Накрая следва да се изготви изчерпателна психиатрична експертиза, заедно с психологично заключение. След първоначалната реакция на шок, лицата често могат да проявяват нормално ежедневно функциониране и да изпитат значителен дистрес и дисфункция на по-късен етап в зависимост от първоначалните стресови фактори, вероятното съдебно производство, както и затрудненията за връщане към нормалната рутина. Продължителната нужда от лечение или възможността за психотерапия/консултации следва да се възприемат като индикатори за тежест, а не обратното. Ранното възстановяване на ежедневното функциониране не е белег за отсъствие на по-нататъшно увреждане, защото психологическата травма често има дългосрочни непредвидими последствия. Именно поради тази причина е желателно след първоначалното събитие да последва всеобхватно, динамично наблюдение. Спазването на лечението от страна на лицето, или неспазването му, следва да се документира, доколкото е възможно.

И накрая, определено уникално предизвикателство представлява прогнозирането на бъдещо увреждане единствено на базата на психиатрична/психологическа експертиза в контекста на преувеличението/злоупотребата, както и с оглед на ограниченията на такива експертизи. Едно общо становище на съдебномедицинските специалисти, лекуващите лекари, психиатрите и психолозите, имащи отношение по случая, би могло да помогне на съдебния орган да определи ограниченията, свързани с увреждането, и подходящите обезщетения (виж раздела за уврежданията).

4.3. ПОКАЗАНИЯ НА СВИДЕТЕЛИ И ДРУГИ ЧЛЕНОВЕ НА СЕМЕЙСТВОТО

Показания на свидетели

В делата, свързани с насилие, и конкретно по дела за насилие, основано на пола, показанията на жертвата и на извършителя могат да представят събитията по много различен – даже и противоположен – начин. Поради тази причина показанията на свидетелите са от съществено значение при описването на фактите и поведението на участвалите лица.

Когато в момента на престъплението са присъствали лица, различни от жертвата и извършителя, техните показания са от основно значение не само при определяне на извършителя, но и при оценката на степента на насилие в престъпното деяние и действителните вреди, понесени от жертвата в резултат на него.

И докато жертвата може да забрави или дори да заличи някои подробности от престъплението поради последиците им от психологическа гледна точка, свидетелите са в състояние да си спомнят информацията по един по-детайлен и рационален начин. Освен това жертвите могат да изпитват затруднения и дори срам да говорят в съдебна зала за насилието, на което са били подложени, докато свидетелите могат да са в състояние да предоставят информацията, която липсва поради такива затруднения.

Особено когато няма медицински заключения за физически вреди, свидетелите могат да предоставят подробности за типа насилие, упражнено върху жертвата и нейната способност да предотврати възникването на това деяние.

Свидетелските показания, засягащи ролята на жертвата в момента на престъплението са от особена важност в онези държави, в които правната рамка изключва правото на обезщетение на жертвата, ако тя е има принос, макар и неволно, към престъплението. Свидетелите могат да посочат как жертвата е реагирала на насилственото поведение и да опишат дали и как тя е потърсила начин да го спре и/или предотврати (отчасти) действията на извършителя да ескалират в още по-голямо насилие.

Въпреки това обаче не винаги трета страна е присъствала на престъплението. Това е така, защото извършителите често прибегват до насилие на обществено място, когато наоколо няма никой, или на частна територия, например в семейния дом. В този случай лица, познавали жертвата и/или извършителя или запознали се с тях в периода на акта на насилие могат да дадат релевантни показания относно поведението на участвалите лица със специално внимание върху някаква промяна, която те може да са забелязали в поведението на жертвата в резултат на претърпяното насилие.

Показания на членове на семейството

Определянето на размера на компенсацията е предизвикателен проблем: оценката на справедливо и честно обезщетение е изключително важно за жертви на престъпления, които търсят правосъдие, и може да изиграе важна роля в процеса на възстановяване на преживялото насилие лице.

В рамките на възстановително правосъдие е важно да се гарантира изслушването не само на жертвите, за да се оценят материалните и морални вреди, понесени от тях, но и на лицата от обкръжението на жертвите, които могат да допринесат за определяне на финансовото обезщетение, което извършителят дължи. Тук става въпрос особено за членовете на семейството на жертвата, които могат да допринесат много при оценката на понесените вреди.

От друга страна, членовете на семейството на жертвите могат да бъдат в състояние да посочат допълнителни подробности по престъплението. Всъщност дори и да не са присъствали лично на престъплението, тяхната роля е особено съществена, когато те са били първите хора, получили информация за насилието, след като то е било упражнено.

Освен това в случаите, когато престъпление е извършено от член на семейството на жертвата, другите членове на семейството могат да дадат показания относно предходни престъпни деяния на извършителя, за които жертвата може да не си спомня или да не ги смята за достатъчно сериозни. Що се отнася до домашното насилие, то обикновено не се състои в спорадични епизоди, а става част от ежедневното отношение на партньора. Независимо от това страхът да не ти повярват и да не ти помогнат, униетието и чувството на личен провал, както и на изкривената представа относно сериозността на поведението на насилие биха могли да попречат на жертвата да представи пълната картина на престъпното поведение на извършителя. Свидетелските показания на членове на семейството могат да се окажат съществено важни при такива обстоятелства.

От друга страна, членовете на семейството на жертвите могат да предоставят информация от първа ръка за това какви са били последствията от престъплението върху лицето, обект на това престъпление. Те могат да предоставят информация за начина, по който са се променили навиците на жертвата след акта на насилие, как се е чувствала тя и как престъплението се е отразило на нейния социален и професионален живот. В този смисъл ролята на членовете на семейството е особено важна при определянето на моралните вреди, понесени от жертвата, защото могат да допринесат за оценка на моралните вреди като предоставят информация за причинната връзка между наказуемото поведение и възникналата в резултат психологическа вреда.

Членовете на семейството могат да допринесат за определяне на финансовото обезщетение като демонстрират как актът на насилие се е отразил негативно не само на жертвата, но и на семейството ѝ.

Членовете на семейството могат да споделят своите собствени преживявания след престъплението и да заявят дали престъплението не е засегнало поведението не само на жертвата, но и на тях самите. Например, членове на семейството на жертвата, и особено нейните деца, могат да срещат затруднения да осъзнаят насилието срещу жената. Това може да доведе до последствия за тяхното поведение, способността им да спят, социалните им взаимоотношения и успеха в училище или университета.

4.4. ЕКСПЕРТИЗИ ОТ ВЕЩИ ЛИЦА

Когато едно лице е станало жертва на насилие, основано на пола, под каквато и да е негова форма, ставаме свидетели на ситуация на несправедливост спрямо нея и спрямо обществото като цяло. Насилието между половете води до вреди в изключително големи размери, особено за преживелия го, от физическо и емоционално, нематериално и социално, финансово и професионално естество, като остава продължителна травма и последствия, които почти сигурно не могат никога да бъдат забравени.

С оглед да се гарантира процесът на възстановяване на жертвата, необходимо е да се обърне специално внимание на репаративната фаза. Осигуряването на достъп до материална компенсация на жени, пострадали от насилие между половете в която и да е негова форма, е част от процеса на възстановяване. За тази цел е необходимо да се започне от една всеобхватна оценка на вредите за жертвата в резултат на претърпяното

насилие. Без система за оценка на вредите не е възможно да се възмезди всеки пострадал поотделно и съобразно неговото положение и нужди.

Както се посочва в Конвенцията на Съвета на Европа за превенция и борба с насилието срещу жени и домашното насилие (за краткост наричана **Истанбулска конвенция**⁵⁴), необходимо е да бъдат изготвени експертни становища от различни специалисти, които общуват с пострадалия, за да бъде направена оценка на дългосрочни увреждания и последствия на различни нива.

Целта на експертните становища е да се осигурят технически доказателства (от медицински, психологически, професионален и пр. характер), даващи възможност за прецизно количествено изражение за целите на изчисляване на дължимата компенсация.

От съществено значение е оценката за компенсацията да отчита различните вреди, понесени от пострадалата жена:

Нематериални вреди: срам, скръб, болка, обида, нарушаване на личното пространство, самочувствие, спокойствие, създаване на отношения на зависимост, стигма, загуба на доверие в отношенията, изолация, загуба на социални отношения и социална среда, живот като двойка, ежедневни навици и автономия. Би било съществено важно в тази рубрика да се отчетат и накърнените чувства, вредите за плановете за живота им⁵⁵, че посегателството или посегателствата нарушава отношенията им, достъпа им до радостите на живота, половата им активност, свободното време и спортуването, придобиването на нови знания и умения и работата като специалист или запазването на работното място, смисълът на които е себerealизация на жената като личност и член на обществото.

Вреди за физическото здраве: от травми, самонараняване или опит за самоубийство, зарази, предавани по полов път, злоупотреба с психотропни вещества, соматизация и психосоматични разстройства, пренапрежение, спонтанни аборти и помятания, както и други дългосрочни физически увреждания.

Вреди за психичното здраве (емоционални и когнитивни): оценка от психолог или специалист по насилие срещу жени или насилие между половете, който може да оцени последствията, преживени от жертвата и нейните дъщери и деца, както и на техните най-близки хора. Посттравматично разстройство (за краткост наричано PTSD), комплексно PTSD, дисоциация (синдром на парадоксална адаптация и пр.), соматизация, тревожност, депресия, мисли или опити за самоубийство, ниско самочувствие, емоционална лабилност, вина, срам и страх, смущения в съня и храненето, въздействие върху сексуалността и чувството за свобода, личностни разстройства и пр. Освен това съществуват и вреди на когнитивно ниво: затруднения с концентрацията и паметта (дисоциативна амнезия), трудности при организирането и ежедневното планиране, объркване и непоследователност на изказа, изкривяване на възприемането на собственото тяло, когнитивни разстройства и ирационални мисли.

Вреди за социалната им среда: семейство и най-близки. За дъщерите, децата и поколението им или за хората, които зависят от лицето, претърпяло насилие и как

⁵⁴ Истанбулска конвенция (Член 49) <https://goo.gl/n6YnzT>.

⁵⁵ Изготвено от Интерамериканската комисия по правата на човека IACHR (Inter-American Commission on Human Rights). <http://www.oas.org/es/cidh/>.

положението на пострадалата влияе на свой ред върху различни области на техния живот. Вредите могат да бъдат следствие на дълга травма, понесена от жертвата в резултат на преживяното насилие, включително сериозно физическо или психично заболяване, даже смърт, функционални отклонения по причина на насилието, или отсъствие на пострадалия, в който случай компенсацията следва да бъде изплатена на семейството и близките, като специално се обръща внимание на подопечните на жертвата лица.

Финансови и патримониални вреди: Включват разноските в резултат на физическите и емоционални вреди, които налагат жертвата да инвестира средства за своето възстановяване: медицински, психологически, психиатрични и други лечения, разноси в резултат необходимостта жертвата да смени жилището си в името на своята физическа и емоционална сигурност. Понякога нападенията могат да предизвикат и щети по предмети и имущество на пострадалия от насилие.

Вреди за професионалното им развитие: невъзможност да продължат своята професионална кариера или обучението си в резултат на посегателството или непрекъснатите посегателства. Изчислете „пропуснатите ползи“ в резултат на тази вреда.

Правни вреди: невъзможност да се стигне до документацията във връзка с престъплението, например, или необходимост да се изпълнят съдебни процедури, които травмират пострадалите и пр. Освен това преживяното насилие може да осуети достъпа до социални права: отпуск по болест, бременност, помощи за безработни, пенсия, платен отпуск, общинско жилище и социални помощи и пр.

За изготвяне на задълбочена оценка на вредите, необходимо е да бъдат предоставени заключения в социален, психологически, психиатричен, медицински, професионален, правен, здравен и образователен план. Например, когато пострадалата или нейните дъщери или деца са пострадали от насилието, преживяно от майка им и това се е отразило на техния успех и поведение и е довело до затруднения в училище, би било много полезно да се получат заключения от специалисти, които работят в съответното учебно заведение.

Съобразяването с всичко казано дотук означава координиране на различни ресурси, институции и юридически лица, участващи в общуването с пострадалата и нейното обкръжение, с оглед съгласуване на различни заключения и експертизи, от които може да бъде направена оценка за положението на жертвата като цяло и въздействието в дългосрочен план на различни равнища.

За да може да бъде сторено това, необходимо е да съществуват социални услуги, специализирани услуги за насилие, основано на пола, както и специализирани центрове за справяне с другите последствия от насилието (центрове за лица със зависимост към психотропни вещества и пр.), центрове за подкрепа на семейството, децата и младежите, здравни центрове или болници, образователни центрове, застрахователни проучвания и участие на всякакви други специалисти, които могат да предоставят информация, представляваща интерес във връзка със състоянието на жертвата и нейното обкръжение.

